

POLITIKAI-SZAKRÁLIS LÉT KULTÚRAKÖZI DIMENZIÓKBAN

Turizmusképes pantheon a nemzeti romantikához...

Emlékhelyek, emlékező közösségek a „főszereplői” annak a (már nem új, de annál izgalmasabb) kötetnek, melyben a szegedi néprajzosok hatásvizsgálatot és befogadói (látogatói) diskurzusok követését kísérelték meg az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark kulturális örökség-jellegének tartalmáról, jelentésteréről. Makrojelentésekről és mikroméretű tüneményekről van szó, vagyis a nemzeti emlékezet, az örökségesítés és a (fölöttébb eltérő) politikai rendszerek célkeresztjébe került szimbolikus univerzumok leképeződéséről, melyet szegedi egyetemisták és néprajzkutatók, a Babes-Bolyai Egyetem kolozsvári antropológus-etnográfus diákjai, a pozsonyi Comenius Egyetem hallgatói és a Turku Egyetem finn kutatója kezdtek áttekinteni, hogy a Hetedik Nemzetközi Néprajzi Szeminárium kiemelt témaköréhez gyűjtsenek forrásanyagot. A nemzeti jelképtárunkban is kiemelt helyet nyert Emlékpark, valamint a nemzeti emlékezet kutatásainak különféle aspektusai kerültek szövegszerű bemutatásra abban a kötetben, melyet a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke (a Solymossy Sándor Közhasznú Egyesület közreműködésével) jelentetett meg. A *Nemzeti identitás, kulturális örökség, emlékezet és az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark* című (több mint) konferencia-kiadvány¹ kétnyelvű (magyar és angol) kötetként látott napvilágot, s már a tanulmányok címei is pompásan körvonalazzák, hogy a tizenegy szerző hét írása miképpen írja körül a „fenti és lenti” közötti örökségesítési, emlékezet-alakítási, befogadási és reprezentációs kultuszképződési játékteret. Mód László bevezetője a kutatás körülményeit ismertetve és a célok megjelenítésében is határozott karakterrel tudósít a vállalkozás eredményeiről, a nemzeti identitás és a romantizáló tónusú hagyományformálódás, a nemzeti emlékezetpolitika és az örökség fogalmának felértékelődését tükröző tünemények természetéről. A földrajzi tér/terület szimbolikus birtokbavételét, az eredet- és alapítómítoszok variánsait, a tájlemek historizálását célzó törekvéseket és a „tér nemzetiesítését” megjelenítő rítusok befogadását keretekbe fogó írás bevezető-eligazító szándékú, de a nemzeti romantikából kitermelődő, politikai kultuszformáláskor kézre eső emlékpark-tervek átfogó ismertetését vállalva olyan kontextust teremt, melyben a régészeti, történelmi, tájnéprajzi és szabadtéri múzeumi tárház a (Benedict Anderson-i) „elképzelt közösség” fogalmának megfelelően nemcsak arra szolgál, hogy „feltérképezze a bírt javakat, hanem arra is, hogy körülírja, megha-

¹ Mód László – Simon András szerk. 2011 *A Nemzeti identitás, kulturális örökség, emlékezet és az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark*. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

tározza az örökhagyó, az örökös azonoságát. Esetenként megfigyelhető, hogy az emlékezet és a hagyomány pótlására alkotják meg az örökséget, de arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a turizmus révén az egyik legdinamikusabban fejlődő gazdasági ágazat hasznosítja” (13. old.). E térben tehát a bármely közösség számára lehetővé váló, aktuális identitás intézményesítése valósul meg, mely önmagában is helyi, regionális, nemzeti, kontinentális és nemzetközi (univerzális?) szinten teremti meg „az idealizált és dicsőséges aranykor elképzelését, a közösség fénykorát”, melyet mint az örökségturizmus jegyét/termékét az időben és térben rögzített nemzeti tudat lenyomatát hasznosítja. E mindenkor jelen-célú törekvés a sokféle identitás közül az individuumok nemzeti érdekű törekvését, mitizált múltját (magyar törzsek honfoglalása, vérszerződés, Feszty-körkép, Árpád-emlékmű, magyar Szombatosok Társasága 1896 és 1920-as évek közötti kegyeleti szertartásai, „búcsúhelyi” rangra emelt emlékműszerű építmény) és a gazdag stíluskeveredést is felvonultató (apátsági romok, búcsúhelyszín, Árpád kútja, galambdúcos székelykapu, földosztási kultuszhely, ezeréves história szobrai, modern emléktárgyak és múzeumi másolatok vásárhelye) kulturális és kollektív identitások piacra-viteli esélyét is magába foglalja.

E „lehorgonyzott mítoszok és kőbe vésett sztereotípiák” (Feischmidt Margit kifejezésével élve, 2007-es *Mindennapi előítéle-*

teink című kötetben publikált emlékezetes tanulmánya alapján) már a „nemzeti” szó és a néprajzi muzeológia vállalt feladatkörét is problematikusnak, vagy legalábbis „az univerzalista ideológiától a versenyállamig” húzódó eszmekörben a finn, a görög és a magyar társadalom számára jelentéssel bíró muzealizációs programok összehasonlításával élve kontextualizálhatónak látó finn kutató, Hieta Hanneleena „az alkalmazkodó múzeum” dilemmát ismerteti (16-23. old.). Kutatása „átfogó elméleti megközelítése fenomenológiai”: az „intézmény” társadalomtudományi fogalmát, a „kairos és chronos” funkcióját, valamint a „generáció” fogalomkörébe sűrítendő interakciós és valóságépítő tevékenységformákat emeli ki három esettanulmányi helyszín segítségével. A pusztaszeri emlékhely szigorú, akadémikus néprajztudomány és ideológus történettudomány merev cölöpsorai közé feszített: a „nyitott rendszernek tekinthető”, dinamikus kairosz, és a belátható fejlődésterű chronos stabil szerkezete formálja meg az egyénnek a hatalomhoz és az intézményes szerkezetekhez kapcsolódó viszonyát, vagyis a „gyűjtők”, a „gondnokok” és a „mediátorok” muzeológus generációt is. Persze a „generációk” mindig céljaik megvalósításához kötött, a fennálló politikai rendhez adaptálódni képes, a „korszellemet” a politikai frakciók változó hegemoniájában csak részben követni képes aktorok, akik magában a múzeum intézményében is megtestesítik a demok-

ratikus, az autoriter, a versenyszellemű, a piacpárti, a neoliberais vagy a kultusz hagyományt követő gyűjteményszervezést – s ennek lenyomatai, struktúraformái díszelegnek Pusztaszeren is.

Ilyés Sándor, Peti lehel és Szabó Á. Töhötöm közös tanulmánya („*Honnan tudjuk, hogy mik voltunk? Áruk, árusok és a nemzeti emlékezet tárgyasulása*”, 24-39. old.) a kolozsváriak és Ópusztaszer között érzékelhető (mentális, vállalkozási, közlekedési, finansiális, kulturális) határok sokféleségét illusztráló bevezető után aprólékosabb topológiai helyszínrajz felé indul, hogy azután a muzealizált múlt-kiárusítás felől a fogyasztás kultúrája, az identitás-állandót felvevő tárgyak kultusza, a „mi és ők” közötti választvonalakat a történeti időbe is átvetítő kérdéskör felé kalandozzon. Őszinte, kutatásmethodikai és szakelméleti kérdésekben is magabiztosan járatos, érzékletes tónusú írásukban a Feszty-körkép lovasainak hódító „igazságát” és a gyalognépek kiszolgáltatottságát, tájba tagolt alávetettséget is érzékelő kontrasztokat is kiemelik, rátalálva a „nemzeti origó” kultúrnemzeti, törzsi, vérségi dimenzióinak időbeli visszavetettséget jól tükröző tünevényére. A tárgyak és a kulturális turizmus „olcsó termékekben” és „értékekben” deklarálható milióire fókuszálva a „terep” egyes szereplőit, boltosokat, főnököket, s „a hely” fő jurájának árusait faggatják meg tudni- és látnivaló-értelmezések terén, hogy ezután a kultusztárgyi készletet viszonyrendszerbe, kategóriákba és jelentéstartalmakba rendezve kezdjék mélyíteni elemzésüket. A történeti ideológiák, a historizáló környezet és a látogató-áradatok tipológiai mellett a fogyasztói attitűdöket, az azonosulás és elfordulás forogatókönyveit, a verbális diskurzusokba emelt problematikákat az „emlékpark / butikok / szuvenírek / szabadidőtöltés” keretei közé terelik, hogy konklúziójukban a tárgyak szerepének a fogyasztásban és a nemzeti ideológiák értelmezésében elfoglalt helyét körvonalazzák. Példás hitelességű írás, a társadalmi mikrovilágok életességének és a jelentésterek térképének készítemi módjával alighanem kutatás-módszertani alapvasmánynak kellene lennie bármely egyetemi néprajzos-antropológus képzésben.

Frauhammer Krisztina rövid írásában (40-46. old.) „*Ezt minden magyarnak látnia kell...*” – *A kulturális emlékezetéről és a nemzeti identitásról a vendégkönyvek tükrében*” címmel a múlthoz fűződő viszonyban alapozó fontosságú csoportidentitás, emlékezeti gesztusok, írásban fennmaradó „lenyomatok” (elismerések, javaslatok, panaszok, észrevételek, gratulációk, köszönetnyilvánítások, humorkodások és névjegyek) tipológiáját adja kilenc év alatt (1996–2005) megtelt 10-12 vendégkönyv bejegyzései nyomán. Ebből hatot elemzett behatóbban (kötetenként mintegy 8-10.000 beírással számolva, s az évi 500.000-300.000 látogatóhoz arányított csekélynek tűnő hányad kiegészül az on-line térben regisztrált bejegyzésekkel is), melyek – nem meglepő módon – mintegy 60-65%-ban tartalmazznak pusztá „Itt jártam” közlést vagy kézjegyet, 25-30%-ban „felejthetetlen

élmény” típusú egysorosokat, s csupán öt-tíz százaléknál magasabb írásnyom, mely részletezésre érdemes. A látogatók kilencven százaléka magyarországi (egyensúlyosan mindenhol érkeztettek, regionális különbségek nélkül), a többi határon túli magyar (és igencsak kisebbségben valódi külföldi), jellemzően főképp iskolás csoportok dominanciájával. Az emlékhely „mint a magyarság szentélye”, mint zarándokhely-jellegű konstruktum és a múltból a jövő reménye felé vezető érzületek kegyhelye is. Az önbecsülés, büszkeség, a normakeresés igénye és az emlékezet integráló funkcióját is tükröző örömező megváltozó ezekben a kéznyomokban, melyek egyúttal az Országos Emlékbizottság feladatvállalásának (1997) és küldetésének teljesítését is tükrözik, az emlékhely és a látogatók érintőleges kapcsolatában az interaktív változások nyomait is viselik. A büszkeséggel eltöltő élményparki szolgáltatás épít ugyan „a közös mitikus, szinte szakrális múltra való emlékezés” értékrendjére, de a jobbára turisztikai mozgásba illesztett élménykomplexum kevésbé a helyszín zarándoklatra érdemes mivoltát szolgálja, mint inkább a tömegetturizmus hangzatos múltideológiával átítatott emlékhely-forgalmazási törekvést – ami persze nem zárja ki a látogatók akár mély magyarságélményét sem...

A helyszín, a látogatások többsége és a közérzetjavító világnézeti foglalkozás belátható kelléke a mindenkor „normatív viselkedési” kontextusba ágyazott evés-

ívás tüneménye is. A bor és a nemzeti identitás kapcsolatát körüljáró írás, mely Mód László és Simon András etnicitás- és identitás-értelmezésében a biológiai szükségletek melletti mentális adaptáció kérdéskörét taglalva a bor ópusztaszeri jelenlétének több mint évszázados jeleiből indul ki (már a Szegedi Szombatosok XXI. Társulata néven 1897-től látványos jelenlétét számítva) azért, hogy a nemzeti szimbolika területén megjelenő tárgyi, jelképi, és mintegy „iszogatásantropológiai” historikumát föltárja a Feszty-körkép, az ünnepek és az emlékmű példáján (*A bor és a nemzeti identitás kapcsolata az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkban*, 47-53. old.). Fölkeltik figyelmünket azzal is, hogy a Szeri Kékfrankos és Szeri Rizling márkanevek, a bor tegezt utánzó „csomagolása” (palackozása) és a szegedi borversenyeken díjat nyert márkanevek piacának komoly fajtaforgalma is meggyőzi az olvasót arról, hogy az ősiségre ráfércelt rituális kínálati piac tízezres nagyságrendben hódítja a vásárlótömeget, sőt a Szent Vince Borrend és a Millecentenáriumi Borkönyvek ezres bejegyzés-száma is „a hagyomány ősiségét” és folytonosságát hordozó forgalmazás-kapacitást biztosít. A Park és a Borrend kapcsolata, az Árpád-emlékmű előtt zajló szabadtéri borrendi avatási rítus éppúgy „a bor és a nemzeti identitás összefüggésének tudatos hangsúlyozását, összekötését mutatja”, sőt a Rotunda búvókörében zajló kóstolóval együtt mintegy „tudatos hagyományalkotás” alapelemévé

teszi az emlékparkot magát is (51-52. old.). Terménynapok, gazdálkodási bemutatók, kukorica- és paprikanap, dinnye- és hagymanap, szüreti programok, lovaskocsis és zenes terepbejárás, libahajtás és libator mind-mind „a lokális és a nemzeti identitás szoros összefüggésrendszerét” jelenítik meg folytonossá vált naptári eseményekként. A Hamvas Bélával szimbolikusan is alátámasztott tanulmány a kötet egészében nemcsak hangsúlyokat jelez, hanem „a biológiai szükségletek kielégítésén túl a heterogenitás és homogenitás megjelenésének hatásos eszközeként” tekint az etnikus, nemzeti és lokális identitásformák ekképpen mutatkozására.

Ha a gasztronómiai szférák már rendben is volnának, annál könnyebb lesz az attrakciók közegébe ereszkednünk: Felföldi Edit és Lepár Karolina magyar, szlovák és finn egyetemistákkal közösen vették szemügyre a tájegységi szimbolikában nemzeti jelkép-státuszra futó „építmények (jurták, földbe vájt házak, boronaházak, áldozati hely), a bemutatott állatok (teve, kecske, szürkemarha a Kiskunsági Nemzeti Parkból) és szántóföldi növények (tönköly, alakor, kétszeres stb.), ... és a „lovasbemutató” képzelet-simogató élő skanzen-jellegét (*Időutazás a Nomád Parkban*, 54-59. old.). Tapasztalataik összegzésében a lovasbemutató, nőrablás, hátrafelé nyilazás, lándzsavetés, játékos párviadal és zenei-látványossági elemek műsorszámait szerepelnek, kisebb atavizmusokra is rámutatva (pl. keleti lovasnomád harcmodor és magnóra vett műsor, honfoglalás-kori attrakció keresztény zenével alászolgálva, záró koccintás mint atavisztikus ősmagyar rituális elem, stb.). A nézőket provokáló, interakciót serkendő (szinte cirkuszi) szereplők kihívásai, lemészárolt bábuk mint megjelenített múlt dicső mellékszereplői „az ősök korát aranykorként” idéző egész produkció kiváló példatárát adja (a kötetben majd minden írásban hivatkozásként megjelenő Kapitány-házaspár nemzeti szimbólumkötetéből) a jól ismert „társadalomkritikai” buzgalomnak is: a „tipikus vadkelet” múlt-idealizálása, a „zsigerekben hordozott” honfoglaláskori emberlét szépségei a virtuális múlt, meg a provokálható jelen kettősében bontakoznak ki. A hagyományörzés és lovasíjászkodás összehangolása „Árpád népe” hagyományörző kultúratörténetével... – mint „a múlthoz való visszafordulás, a gyökerek keresése tulajdonképpen mint a mai kor emberének identitáskereső próbálkozása” – akként válik interpretációs jelenséggé, hogy mögöttes társadalmi okok és szezonális turisztikai kínálat eredményes találkozáját szemlélhetjük meg az Emlékpark keretei között.

E szezonális attrakciókban folytonossá váló múltkeresés és múltidealizálás köszön vissza nemcsak a fellépő vállalkozók, merész kunstlerok vagy élelmes szolgáltatók köréből, de hasonlóképpen részeseivé lesznek a kulturális emlékezet-alkotásnak maguk a park skanzenjének dolgozói is. (Sopov-Elekes Dóra: *A megszipító múlt. Az Ópusztaszeri Emlékpark Skanzenjében dolgozó teremőrök kapcsolata az épületekkel*, 60-67. old.). Kiin-

dulópontja a kötet „lelkiségét” is kontrasztosan jellemző kulturális emlékezet versus identitás Jan Assmanntól jövő sugallata, hogy ugyanis „a kulturális emlékezet alkotja meg a múltat azáltal, hogy a közösség tagjai valamilyen viszonyt létesítenek a már megtörtént eseményekkel. Az egykori történések tovább élnek a jelenben, folytonosan ismétlődő rítusok vagy megőrzendő tárgyak formájában, amelyek szimbólumokká válnak, és ez által a közösség tagjainak önmeghatározását szolgálják. Azzal, hogy egy önmagunkról kialakított tudatlan képre tudatosan reflektálunk, valójában a saját közösségi hovátartozásunkat fejezzük ki. A nemzeti identitás tehát sohasem genetikusan kódolt, hanem egy tudatos reflexió eredménye – az kell hozzá, hogy az egyén önmagát úgy értékelje, mint egy közösség tagja, és ezt kommunikálja a külvilág felé is” (Assmann 1999:29-49, 129 – hivatkozva a 60. oldalon). A Szerző itt az 1970-es évektől megnyíló szabadtéri néprajzi gyűjtemények identitáskonstruáló hatására utal, mint a nemzettudat építésének eszközei közül hatékonynak tekinthetőre. Az ópusztaszeri példával, s ennek tudomány- és tájegységi gyűjteményformálási előzményeivel illusztrált levezetésben az Emlékpark térségi lakó- és termelési helyszíneit földidéző épület-együttesek hasonlóságait vagy eltéréseit tipizálva a nyári turisztikai szezonra alkalmazott teremőrök (mindannyian nők) vallomásaira utal, nevezetesen valaminő nosztalgikus „jó érzésre”, az „alacsony” egzisztenciális

helyzetű paraszti milió értékeinek fölfelé közvetítése révén kialakuló büszkeségre, a szegénység dacára megmaradó emberi kapcsolatrend értékeire és a tanyai létforma szépségeire rárévedező tónust gyűjti egybe. A „romantikus nemzeti” és az eredet mítoszára épülő etnográfiai vízió hitelessége azonban problematikusnak tetszik, ha a paraszti kultúra sematikus, fölöttébb látványossá varázsolt vagy a háttér-ismeretűket jól betanuló alkalmazottak aktuális életvilágával vetjük össze mindezt. (Hasonló volt a kontraszt a Felföldi–Lepár duó tanulmányában megnevezett íjászkultúrát megjelenítő vagy lovasbemutató-szereplőkkel is, akik között diák, agrármérnök, buszsofőr, géplakatos és testnevelő tanár éppúgy volt, mint lótartó gazda vagy kézműves, 56-57. old.). A teremőrök „mi-tudata” és csoportbeli interakciói is a kollektív vízió és az „én-tudat” közötti mentális tartományban engedik szolgálni ezt az identitásturisztikai létesítményt, extra értéket tulajdonítva nemcsak a nemzettudat építésének és fenntartásának, de a paraszti származás, léthelyzet és örökség továbbadására reflektálás várakozásának is.

A kötet második részében a tanulmányok szöveghű angol változata olvasható, kiegészülve a 2005. július 26. és augusztus 3. közötti VII. Nemzetközi Néprajzi Szeminárium programjával és 21 képpel. A szegedi Néprajzi-Antropológiai Tanszék ezzel a kötetrel a teremtett hagyomány sorozat újabb opuszaként azt az örökségésségi folyamatot rajzolja meg személyes és

közvetlen, tudományos kontextusba ágyazott „életképekkel”, amelyek tisztán látható, leképezhető (sőt fotografálható) dimenziókban mutatkoznak, s melyeknek az emlékezeti képmások, közösen épített kultuszok és képzelt héroszok a leggyakoribb főszereplői. Képek, kultuszok és struktúrák a „fent” és „lent” között, a közvetítések területeként megjelölt tárgyegyüttesekben a muzealizálás új kihívásait felmutató és próbára tévő kontextusok megjelenítése izgalmas jövőképhez és problematizáló kortárs kritikához hozzájáruló megismeréseméleti összefüggésekhez tesz hozzá.

Füvesember, boszorkány, sámánvarázsló és a titkos női társaság²

Az Olvasó e kötetben az előző kameruni napló-kötet gondolati ívét, megismerési útját, vizsgálati irányát, építkezését folytatólagossá tevő kutatói magatartást követhette nyomon, Turóczy Ildikó új könyvében hasonlóképpen szembesül az afrikai orvoslás helyi gondjaival és a gyógyítás tradicionális technikáinak kísérleti fázisaival, mint a korábbi naplóban – azaz a hagyományos (natív) orvoslás és a kortárs medicina küzdelmével, de újdonságú kérdésfeltevésekkel és tónusokkal is. Ha a *Változó idők Kamerunban* alapkérdése az Esu-i orvosi labor megalapozása, a szolgáltatás, a rendelő mint intézmény alapítása és indítása volt, e mostani opusz témaköre a változásban is tetten érhető állandóság, a környezeti hatások és rejtett társadalmi folyamatok feltárása lett. Ha az előzmények ismerkedő-megismerő leírása azzal végződött: mi a viszony a tradicionális orvoslás és a modern medicina feladatai között, akkor itt most a kapott válasz részben a kettő párhuzamosságának szükségképpen konfliktusos, ellentmondásos, parallel voltában is kétesen eredményes állapotrajza. Ha a fertőzések, járványok, HIV és más kórjelenségek nyomasztó köreit részletezte az előző kötet, itt most a „belenyugvó”, tudomásul vevő, kényszerű kompromisszummal együtt élni kényszerülő orvosi szerepvállalás a konstans változó. De emellett immár nem csupán az orvosi funkció, a lokális világban betöltött szerepkör leírása az írói vállalás, hanem mindezen feltételek kiterjedéseire, gyökerére, funkcióváltozásaira fókuszáló attitűd lett mérvadó, hangsúlyos és lebilincselő. Nevezetesen a szociálintropológiai, vallásantropológiai nóvumok köre, amely ezt a kötetet kihívóan érdekessé, kiadásra és olvasásra érdemessé teszi.

A Szerző láthatóan elbarangolt a szokásnéprajz, a vallásantropológia irányába (kiemelten érdekes e téren a poligámiáról szóló rész, melyben a napló mintegy átmegy a szokásnéprajz és szociálintropológia területére és hoz másutt nem egykönnyen föllelhető új megfigyeléseket), sőt, a királyságról és a Fon-ról /a törzsi királyról/ írottak rendkívül ritkának mondhatók az antropológia hazai empirikus anyagai között. Ennek jelentősége

² Turóczy Ildikó: *Boszorkányok, sámánok, varázslók*. Esuföld, Kamerun. Publikon Kiadó, Pécs, 2015., 208 oldal.

még a politikai antropológia területén is figyelemre érdemes (az ötven további kameruni törzsi királyság, a király és vének tanácsa vagy az asszonyok titkos gyülekezete megjelenítésében kifejezetten hiánypótló megfigyelések adódnak, illetve összegződnék itt!). Érdekes, érdemes és fontos az anya-szerepek és a gyermekbefogadás intézménye, a rokonsági háló-szövődmény alakítójaként bemutatott életszféra megjelenítése is. Jónak és érdekesnek látom tehát a Szerző aspirációit, hogy az orvoslás, a tradíciók és traditumok, a szokásleírások vagy szertartások deskripciója közben az antropológiai forrásmunkák (Nigel Barley, Clifford Geertz, stb.) fölidézésével is hangnemi alapozást ad az orvosi antropológia és az afrikanisták témakörei felé vezető kérdésfeltevéseknek. Már csak azért is, mert a Ke-fab, Kwifoa, Mambou leírása teljességgel új (legalábbis a hazai) etnológiai szakirodalomban, s épp így nóvum Turóczi Ildikó életművében is. Tudvalévő, hogy gyakorló medikusként nem szükségképpen a társadalomnéprajzi szakirodalom képezi ismeretanyaga zömét – mégis kihangzik a könyvből ez irányú érdeklődés és olvasottság, vagyis kulturális antropológiai irányultság és igényesség is.

A kötet még ha (részben, alaptónusában) főképpen napló is,³ kiemelten érdemi és fontos tónust hoz a szaktudományi piacra, mondhatnám igazi nóvuma az orvos hatalma és a medicina mint sámánerővel ekvivalens uralmi képesség leírása... Az

³ Csupán adalék, de fontos utalás a forrásra: <https://kameruninaplo.wordpress.com/>

alapkapsolat és a tradíciókövető orvoslás minden beteget a kiszolgáltatottság területére taszít, amikor a hagyományos doktor funkciójáról van szó, s ezzel ellentétben a szolgáltatás és a szolgálat áll a klinikai diagnosztika oldalán, mélyen az euro-amerikai orvostechikába ágyazva. E kettősség, s rajta kívül az életvitel és a létmód egyéb momentumai eltérő értékrendbe illeszkednek mind a betegek, mind az orvoslás funkciójáról másképp gondolkodók törekvéseiben. Egy tyúk vagy tojás levegőbe hajítása mint diagnosztikai eljárás a bennszülött orvos gyógy módjaképpen másképp hat és más eredményre vezet, mint egy laborteszt, s ennek a kameruni kisvárosi-falusi-tanyasi létbe illeszkedése korszakváltást tenne szükségessé. Új alapkérdés, új tudásterület, hagyománytagadó attitűd igénye kerül be ezzel a mikrotársadalmi kommunikációba, s ennek „naplózása”, megfigyelő és résztvevő megjelenítése adja a kötet(ek) alapdrámáját, kiegészülve az orvos alapkérdésével: lehet-e egy ember akarata és részvétele ellenében is gyógyítani, lehet-e egy társadalmat kvázi „jobbítani” akkor is, ha nem óhajt ilyenképpen változni, s lehet-e emberi törődés mellett belenyugodni egy gyermek halálába akkor, ha az amúgy népbetegség-szinten jelen van a környezetében...? A kötet ezt is a leírás sodrában tárgyalja, nemegyszer konkrét sorsok, portrék, emberi képek körvonalai között – de mintha választ, lefegyverző választ nem tudna, nem akarna adni... Miért is nem? Mert nem

vádol, nem dokumentumközlésre vállalkozott, hanem megjelenít, bemutat, elfogadtat. Saját fotóival, közvetlen hangjával, nyilvánossá tett dilemmáival. Emberien.

A szöveg egésze méltó szerénységgel megmarad az orvosi aspektus, a doktor-szerep vállalásánál – de épp ott, ahol kilép ebből és az antropológiai tudás-szférák felé indul, kissé határozatlan, bátortalan tónust vesz föl. Értem, persze, hisz nem antropológus a Szerző... – de ha az antropológusi aspektus elfogadásával (résztevő megfigyelőként viselkedik, holisztikus képet fest föl, időbeli előzmények és térbeli folyamatok is bekerülnek szemhatárába, tudomásul veszi és természetes folyamatként mutatja be a változás és tradíció konfliktusát, módosulásait, méghozzá a helyiek ismeretében és vallomásaik alapján alakítva ki a helyzetképet, stb.) ezáltal a tudományos érvelés felé kanyarodik, s közben önfeledten elkalandozik orvosláskritikai térbe is... – akkor több /orvosantropológiai vagy egészségszociológiai/ szakmunkára utalás is elférne vagy szükséges volna, több forrásfelhasználás is indokolt lenne, s ezt elmulasztja. Vagyis: kicsit keveredik a kötet egészét mérlegelve a Turóczy Ildikó-féle gyakorló orvosiság az akció-antropológusi beavatottsághoz közeli tudós-nézettel, a sajtómunkás és a missziós küldetésesség habitusa, az alapproblémákba bevezetés és a népszerűsítő tájékoztatás, a tényközlő távolságosság meg a bennfentes avatottság. Van szövegrész, melyben talán úgy érzi a Szerző, bizonynyal olvasták az előző kameruni beszámolóját, s ismerik a terepet valamelyest: például a népcsoport-nevek sokasága fordul elő, miközben honnan is tudná épp e kötet olvasója a marhatartó fulániak jelenlétének jelentőségét vagy a vallások kevertségének okát és milyenségét... Sőt, hasonlóképpen indoklást érdemelne (legalább egy bevezetőben vagy helyenként egynéhány utalásban az előző kötet anyagára célozva) a leíró-elbeszélő narrátor hangjának változását indokló „kikacsintás”, a problémakörök ismertsége vagy újdonsága, stb. Ilyen például a Fon-nal való bizalmas(sá vált) viszony, mely értelmezhetetlen az új kötet olvasója számára, ha nem ismeri az előző opuszt... Lehet, ezekben talán mintha eleve készítés lenne az első kameruni kötet olvas(tat)ására, amennyiben a teljes kép érdekel valakit..., de mégsem fair írói megoldás, mert erre nem mindenkinek lesz módja és kapacitása, a kötetnek önállóan kell megállnia helyét..., s ezt a Szerző is bizonynyal tudja. Napló-esszéje talán mégis a friss, a változó, a mindig ugyanolyan mellett is átalakuló kameruni városrészt írja le és meg, különösebb tudományoskodó kikacsintások nélkül, de annál hitelesebben és kihívóbban.

Már ettől jócskán eltérő megoldás, de az előző kötet kritikai értékelése közben megfogalmazódó összehasonlítás igényének következetesen megfeleltetett eljárás, hogy a saját hazai „terepe” és romániai házi-orvosi munkája szolgál párhuzamként a holisztikus megközelítésben, amikor a kameruni helyi viszonyok és az egyetememes orvostudomány perspektívája sejlik föl a szövegben. Ez jó is, elegendő is, s az is erősíti ezt a párhuzamke-

resést, hogy a betegségek mellé a szegénység-kérdések relatív voltát, az „egzotikum” mellett a „Mama Afrika” iránti vágyakozást is beemeli a kutatói-terepmunkás attitűd ismertetésébe. Ehhez járul a Collins-élmény (mely az Afrika Tanulmányok folyóiratban önállóan is megjelent részlet), és a másik kilenc éves gyerek, Rozáli drámai sorsának élményközvetlen leírását kínáló portré személyességével gazdag... – ez mint „terepmunka-esemény” nagymértékben beleszól a megértő és részvételt vállaló kutatói esendőség teljesebb képletébe, a kitettség és végtelen kiszolgáltatottság bemutatásába, s egyben adalék is a pénz- és AIDS-függő tehetetlenség megnevezéséhez, melynek drámaisága egyik kulcspont a fejezetek között.

Mindemellett a kötet végével, a befejezés befejezetlenségével mégis bajom van. „Visszamenni és belevágni...”, esetleges jövőt építeni vagy sorsára hagyni a sorstalanságba futott létformákat... – végig alapkérdés marad a könyvben, de hogy a hibák ismétlése mint fenyegetés miért és merre hangolja a kutatót, az itt nem dramaturgiai problematikává érik (márpedig az!), hanem mintegy aláfestése annak, hogy „látszanak-e még a szellemek” vagy sem. A dráma ugyanakkor nemcsak a szellemek kérdése, hanem a cselekvőké is, mi több, az eltelt idő azóta is mutatja, mily képtelenül nemcsak a szellemekre bízható, mi történik majd ezután. Ha talán ezt a lehangoló „végkifejtet” egyértelműbbé tenné a Szerző, ha még néhány sornyi kérdéssel súlyosítaná, vagy a reménytelenségben fölsejlő valamely re-

ményt színezné „optimistábbra”, esetleg drámai értékeléssel és lemondó legyintéssel totálisan végletessé tenné a végkicsengésben, az visszahatóan jelezné az Olvasó felé, mi az, ami van vagy lehetne, kéne de lehetetlen, sosem is lesz vagy miért is lenne..., azaz valamiféle „antropologikus” totálkép felé mutatna, így megnyugtatóan, komplexebb képet átlátva kapna hitelt a könyv olvastán. Mindez szerintem hatásosabb volna, mint a küldetés végén a távozás naplószerű leírásának alaptónusa és egy levélrészlet, ami mintegy látzatfölmentést ad a morális vállalás elmaradására azok részére, akik ott maradnak működtetni az alapítványi kórházat vagy rendelőintézetet, amire nagyjából képtelenek is mutatkoznak. Mégsem mindegy, milyen érzéssel, gesztussal teszi a polcára a bármikor olvasó ezt a kötetet, akár az előző(k) mellé, akár csak más kötetek sorába. Ami egy regényben vagy naplóban lehet drámaian szuverén finálé, az a tudomány igényével méricskélve a perspektívák keresésére készítené...: új partnerségek építésére, tökeerősebb önkéntesek felkutatására, nemzetközi orvosi összefogásra vagy további megoldásokra, s nem engedné el Collins vagy Rozáli kezét akkor, midőn sok tucatnyi hasonló gyermekorsókilátásai sejlenek föl élethelyzetükben. Persze, lehetséges, hogy csupán az olvasói tehetetlenség érvel ekképpen... – az ugyanis minden kétséget kizáróan megfogalmazódik, hogy „egy focilabda, egy tál meleg étel és a karácsonyi ruha életre szóló ajándékot

jelenthet” Nekik. Olyan ajándékot, melyet nem kell viszonzni, nem „cseretárgy”, hanem mélyértelműen kimunkált gesztus: egy Emberé a sokszor „emberséghiányosnak” tetsző tájon.

A kötet belső fénye ugyanakkor nem csupán efelé világol, hanem a poligámia és a kereszténység kapcsolathálójában vergődő emberek felé is, a monogámia és a többnejűség kérdései, helyi változatai felé ugyancsak. A népszokások (példaképpen a monogám többnejűség egyházi törvényesítése, a házastárs-választás módja, az esküvői szertartás vagy az eljegyzési megoldások) megjelenítésében szintúgy egyedi a kötet, a boszorkányság és varázslás viszonyának tisztázásában megintcsak, a sámánizmus és a transzállapot megjelenítésében hasonlóképpen. Jó erények ezek, melyek alapján azonban eldöntetlen marad: világjáró napló, orvosi esettanulmány, lételméleti vázlat vagy antropológiai terepkutatás a kötetben leírtak köre...? Alighanem ezek egyvelege, a megjelenítés humángeográfiai kísérlete, afrikanisztikai háttérfestés és humanitárius segélyprogram-beszámoló is ráadás-képpen.

Mindezek alapján kiadni mindenképp érdemes volt, olvasni pedig mindenképp szükségessé válik mindazok számára, akik Afrikával, afrikanisztikával, törzsi vallásokkal, életmód és orvoslás, egészség és betegség kérdéseivel, Európa és Afrika közötti interferenciákkal foglalatostkodnak. Legfőképpen olyanok számára, akik nemcsak Afrika mint az ember ősföldjének lakói, hanem a hagyomány és modernitás dilemmái közt vergődő emberi sorok iránt mutatnak érdeklődést...

Metszetek a hétköznapi kulturális históriában

Rend, rendszer, hagyománykövetés és újonnan teremtett világok politikai horizontja, kulturális mindennapjai kínálnak elemzési terepet a jelentés-univerzumokban megfordulni, tájékozódni, mintát venni kész kutatók számára. S az eltűnő korok, lepergett évek és évtizedek talán leginkább a néprajzosoknak, történészeknek nyújtják a legkitűnőbb forrásanyagot, ugyanakkor a jelenben élők közül is mindig éppen az aktuális, a racionális magyarázatok és részletelemzések kerülnek érdemi figyelem körébe a szociológiai, társadalomlélektani bűvárlatokban is. Valuch Tibor válogatott tanulmányai⁴ is ezt tükrözik, mikor imázsokat vesz kézbe és von korkritika alá, arcokat vet össze eszmékkal, embereket a mindennapokkal, szocializmust a magánkisparral, 1956-ot a megtorlással, „gulyáskommunizmust” a magyarsággal, élelmiszer-ellátást a demokratikus radikalizmus hagyományával és a liberális szocializmus eretnekségeivel. „Jegyzetei”, ahogy szerényen a műfajteremtő metódust nevezi, azaz elemző áttekintése, esettanulmányai nemcsak

⁴ *Metszetek. Válogatott tanulmányok.* Argumentum – 1956-os Intézet, Budapest, 2006., 270 oldal.

korszakok és kultúrák, zsarnokságok és megtorlások, naiv vagy tiszta eszmék és saját esélytelen koruk dimenziói közt nyújtanak eligazodást, hanem a történelemben a „rákövetkezés” vagy bekövetkezés esélyeit, a frontvonalakon inneni és túli eszmei vagy életviteli drámákat is szakmai figyelem fókuszába emelik. Elsőbben irodalom és politika határain (Kovács Imre, Szabó Zoltán, Schöpflin Aladár) vagy a nemzetformálás időszakaiban az emberformáló és korszakalkotó eszmék alapvonalain építkező közgondolkodók (Vámbéry Rusztem, Csécsy Imre, Jászi Oszkár, Bibó István) hatásáról fest nagyívű korszakképeket, majd a községi közellátás, fogyasztás „bőséges ínségtől az ínséges bőségig” terjedő dimenzióit veszi nagyítója alá, s ezzel ha polgárosodást keres vagy demokratizálódást talál, valahol mindig a lehetséges utak és konfliktusok természetrajzára futtatja ki megállapításait. Emberi pannók és társadalmi életrajzok olyan korszemléletét, mikrotörténeti és emlékezeti aspektusait vázolja föl számunkra, melyek révén az emlékezet és a tény, a kérdések adekvát válaszai, a demokratikus vagy zsarnoki megoldások interpretációi tűnnek a érzékletesebb megközelítésnek. Merthogy a mindennapiság az idő függvényében korszakosság, a korszak pedig nem pusztán „epokalizmusból”, hanem a folytonosságok és megszakadások ritmusaiból egybeszerkesztett működés-egész...

A történeti antropológia felé indulva, de a magyar táj és néprajzi térségek (hajdúsági, Duna-Tisza-közi, debreceni) lokális jelentéstartományát adva úgy jut el Valuch a XX. szá-

zadi magyar társadalmi metszetek összegzéséhez, hogy ebben az élő történelem, a résztvevő ember, az események sodra és ideje kaphasson fokozott figyelmet. Értékválasztása, továbbá az, hogy elemzéseiben nem a rendszerváltást követő világ körülnéklése, hanem épp a hagyományok új szempontú mustrája összegződik, s nem az elvitathatatlan önhittségével, hanem a lehetséges olvasatok, a lassult időben latolgató és értékelő szemléletmód eleganciája, az árnyaltabb és részletesebb zsarnokság-képek felvillantása kapja a főszerepet, fennem mutatja, hogy az ember a mindenkor belátásokkal csupán korszakmetaszeteket, talányokat, előképeket és részválaszokat kaphat. Két évtizednyi tanulmány-válogatás ennél többre is vágyhatna talán... – mondhatja a korszak társadalomtudósa. Azonban épp a megértés merészsége, a kérdésfeltevések bátorsága és a részválaszok relatív részrendszere mutatja, mennyivel inkább szembesít az ilyesféle szerényre formált, de elmélyült belátás, mint az idő zsarnokságába rekedt összképek kimerevített kreálmányai, vagy a korszakvíziók újrafestett álságosságai, melyek napjaink történetírásában új korszakként hódolnak a retró, az önfelkérésen vagy hatalompolitikán alapuló átírások és elnasszolt áttekintések bővületének. Az átírásra kerülő eseménytörténetek, a tagadásra futó tények, a retrográfia darálóján átengedett egykori folyamatok ugyanis épp ezekben az emberléptékű és társas miliókben nyerik el nevüket, funkciójukat, jelentőségüket vagy épp jelentésüket.

Az a kihívó gesztus, hogy a visszapillantás önkénye el- és leszámol a tényekkel, immár nem hatalmi-politikai újdonság – erről megannyi példával szolgál a hazai folyóiratok, nemzetközi kutatások seregnyi tanulmánya. De hogy az idő zsarnok-e, vagy a kollektív emlékezet felejtésre hajlamos-e, esetleg a lassú időben a történeti szembesülések is más és más visszfényt kapnak, azt megannyi fontos monográfia bizonyítja, melyekben a metszetek, narratívák és komplexitások a maguk értelmező idejében sokkalta mélyebb dimenziók felé kalauzolnak, mint azt olykor a zsarnoki idő vagy a kisember-ségek fölbukkanásának sodra fölfedezni engedné. Amit tehetünk, csupán a megértés, belátás, elfogadás, újragondolás kísérlete, és sosem bizonyosság a mindenkori tudás, a történeti tudat felől... E lényeglátó kísérletet Valuch Tibor is fölmutatja, amikor a Nagyal-földet, a Viharsarkot, a békési tájakat vagy a homoki hátságot a történeti felfedezés me-részségével, kormetszeteivel teszi átláthatóvá, önnön dimenzió között mérlegelhetővé, jelentésségében megérthetővé. A marginalitás határai, az emlékezet lenyomatai és a mindennapiság élethossziglani tartalmi így jelennek meg az átjárhatóságokban, ért-hetőségekben, saját határaikon innen és túl is, tájegységi vagy lokális kultúrákban, politikai sodrásban, közemberi sorsokban és túlélési reményekben.

Valuch mint a huszadik századi társadalom- és mentalitástörténetre szakosodott his-toriográfus és politológus új könyvében a mindennapi élet legújabbkori dimenzióinak széles ölelésű forrásanyagát kínálja és elemzi,⁵ ezzel tárházát, vagy inkább kincstárát mutatja be mindazon társas és társadalmi történésrendnek, mely a fogyasztás, a divat, a mindennapi kultuszok, a csábulás és reménykedés kulturális antropológiai átlátása, a vágyak és megalkuvások, öltözködés, táplálkozás, lakás és átrétegződés felé vezet. Nem „szimplán” kultúrakutatási, s nem szokásnéprajzi vagy kommunikációs antropológiai e monografikus feltáró munka egésze, de a hétköznapok terén megejtő részletességgel tér ki a mindennapi életjelek roppant széles körére: mikrotörténeti aprólékossággal te-kinti át a munkáskultúra kialakulását és változását, a paraszti és polgári otthonok saját-tosságait, a lakótelepek panelvilági és a hétvégi nyaralók jólétvilági illúzióit, az étkezési és lemondási szokások rendjét, a konfekcióipar és a módi falusi-városi kommunikáció-ját, a nemzeti jövedelem és a keresetek egyenlőség-szabta ideáját, szemben a valóság-formálta szegénységi/vagyonosodási folyamatokkal, a fogyasztás intézményesítésével és normarendszerré vagy vágyálmommá szerveződésével, a lakhatás időleges, állandó-sultan bizonytalan és falusiasan vagy városiasan körvonalazható formáival, az életmód és a társadalmi változások ciklusaival vagy ideológiai felhangjaival együtt.

Valuch könyve a magyar társadalomtörténet-írás egyik új, empirikus ágának képvise-lője, azé konkrétan, mely a forrásanyagot, illusztrációt, adatbázisokat, statisztikákat

⁵ *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredforduló-ig.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2013., 345 oldal.

mintegy alapanyagként kezeli a narratív leíráshoz, az alapos áttekintéshez, a mikro- és makro-szintű értelmezés harmóniáját biztosító komplex feldolgozáshoz. Kinyilvánítja azt is: „*Sem a múlt, sem pedig a jelen értelmezése nem képzelhető el annak ismerete nélkül, miként élük, szervezik, tervezik és gondolják az emberek életüket. Mit jelent a mindennapi létfenntartás, milyenek ennek tárgyi-társadalmi feltételei, milyen tárgyakat használnak az emberek mindennapi tevékenységük során, és mindezek hogyan változtak?*” (7. old.). A proletarizálódás, elparasztlanodás, a rivalizálás megszűnése vagy felfüggesztése (mint a polgári múltat elvitató értékrend), valamint a társadalmi csoportok, rétegek, osztályok adaptációs gyakorlata, rugalmassága, készsége ugyancsak olyan dimenziók, melyek nem a historiográfiában „bevett” kronologikus rendet követik, hanem újabb cezúrákat, hosszú időtartamú folyamatok megrajzolását igénylik, s ezt a Szerző imponálóan meg is fogalmazza a kötet tagolása, szerkezete révén, a mentalitás- és életmód-formáló folyamatok hatása mentén. Így a harmincas években kezdődő modernizációs trend jelzésével a háborús és ötvenes évek folytatólagos destrukturalizáló hatásait, a Kádár-korszak regenerálódási időszakát, majd a poszt szocialista korszak már hiányhoz és túlélési stratégiákhoz szokott társadalmának adaptációs trendjeit körvonalazza és leíróan mutatja be, ínség és hiány, megszakítotttság és mentális örökség, életmód-tervek és megvalósítási

esélyek egyenlőtlenségeit is megrajzolva. A jövedelem-szintek és elosztási érdekeltségek tipizálásával, valamint a történeti értelemben vett tartós struktúra-változás előképének mondható erős fél évszázad kölcsönhatásainak jól keretezett rajzolatával pedig – úgy vélem-értékelem – korszakos jelentőségű modernizáció-kritikai alapművet formált. A hétköznapiság és a társadalmi határátjárások trendjei, a lehetséges egyensúlyok és átalakulások folyamata mostanság egyre több történeti opuszban mutatkozik meg, s ezek közt felsejlő értékrendben Valuch Tibor „hétköznapi”-könyve fajsúlyos teljesítmény, melynek korunk történetírási irányzatai között megkülönböztetett helyét fogja jelölni az utókor is.

Ezekre mintegy csupán „ráadás” lehet Valuch (egyik) legfrissebb könyve, *A jelenkori magyar társadalom*,⁶ melyben tizenegy fejezetre osztva a rendszerváltó évek során végbement átmenetiségek tömérdek alrendszerét taglalja: az emberi csoportok átagozódását, változásokhoz integrálódni próbáló attitűdjeit, modellek és minták megannyi verzióit, számszerű tényadatok mellett a szaktudományi reflexiók hekatombányi tömegét, mentalitás- és viselkedéstörténeti élettényeit veszi forrásai közé, hogy új egyéni és csoportos társadalmi magatartásformák, ideák és túlélési stratégiák egyvelegét mutassa fel rendszerbe szedett tudásként. A kortörténeti előzményektől a demográfiai mutatókon

⁶ Osiris, Budapest, 2015., 299 oldal.

át, a társadalom térbeli elhelyezkedésének és mozgásainak rajzolatáig, a kisebbségi-etnikai átrétegződés élettényeiig, régi és új mobilitások, társadalomszerkezeti mutatók, politikai aktivitások és közgondolkodási habitusok szemlélésén át jut el a szociális viszonyok, az ellátórendszerek, devianciák és a mindennapi élet legkülönb dimenzióinak lajstromba vételéig... – ha húsz-negyven oldalas fejezetekben is, de nagymonografikus igényvel veszi súlyba az „átmenet” éveit és kilátástalanságait. Az áttekintés igazi értéke bár fennen kiviláglik a kötetből, igazi minőségét és fontosságát alighanem csupán évtizedek múltán lehet majd méltóképpen fölbecsülni.

Képtelen kép, árnyas rajzolatban

Történetírás, ha térbeli távolság és idői rálátás esélye kínálkozik, persze lehet beleérző, beelátó, sőt bennfentes ugyancsak. Miképpen ilyesfajta opusz Stefano Bottoni könyve is, amely az 1952 és 1960 közötti romániai magyarság sajátos rezervátumát, a Magyar Autonóm Tartomány állapotrajzát tartalmazza *Sztálin a székelyeknél* címen.⁷ A „MAT” (mint a romániai típusú sztálinizmus és nacionalizmus keveréke révén a kommunizmus ideológiai sémáival túlterhelt „autonómia”-forma) olyképpen volt a székely identitás megőrzésének „üvegháza”, hogy a legkülső bűvkörben óvó-védő szerepe maradt a sztálini nyelvpolitika, doktrinális nemzetideológia összhatásának. Hiába vette körül közvetlenül a mesterkéltségekkel román szocialista nacionalizmus, a „szabadságok” legeslegkisebb köreiben mégis fennmaradhatott a magyar közösség intézményrendszere, beleértve nyelvet, művelődési formákat, gazdasági elitet, közigazgatást, színházat és pártos elitet is. Bottoni a korszak levéltári forrásait, titkosszolgálati dokumentumait, alkotmányos és intézménytörténeti kérdéseit részint helyi, részint nemzeti levéltárakban is kutató szaktörténészként összegzi, ugyanakkor a térség politikatörténetébe és igazgatási döntéshozatalaiba illeszti, mindvégig megtartva a román és magyar, haladó és maradi, vonalas és integratív törekvések intim állapotrajzát. A „sztálini autonómia” áldásos légköre a MAT körül, egyfelől „kirakat” lehetett, másfelől mint „gettó” más és más dimenzióban hordozott jelentést a székely magyarok, a velük élő románok, a körülöttük élő románok és az autonómiát önértékű sikerként „forgalmazó” politikai elitek számára. Olyan kérdések, mint a román (1952-es) alkotmány érvényesülése, a versengő etnikai elitek pozicionáltsága, a román és magyar „belső határ” léte és idegensége/támadhatósága, a magyar lakosság esélyeinek megléte és a „kis magyar világ” gettoizáltsági mutatói egyaránt a székelyföldi „megmaradás”, az erdélyi magyarság túlélési esélyeinek

⁷ Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008. Múltunk Könyvek, 448 oldal. Elektronikusan is elérhető: https://www.academia.edu/173581/Sztalin_a_szekelyeknel._A_Magyar_Autonom_Tartomany_tortenete_1952-1960_

növekedése, az iparosítás hatására végbenő életszínvonal-emelkedés, a mentális „védettség” sztálini „ajándéka” végül is olyan kegyelmi állapot feltételrendszerét jelenthette, melynek nyoma (és máig megőrzött emléke) maradt az önállóság fennmaradásában. Szemben a román nemzetállami stratégiák totálisan homogenizáló törekvéseivel, az 1956 utáni megtorlási és titkosszolgálati nyomással, a párthűvé édesgetett (és nemegyszer alkudni sem rest) magyar elit kulturális adaptációjával, az ekképp felkínált „otthonosságot” meghálálni törekvő alkuszokkal, a Kolozsvár hanyatló szerepét a nagyvárossá növesztett Marosvásárhely státuszjavulásával ellensúlyozó és mindent uniformizáló párt-törekvésekkel. A kettős mérce, vagyis a román részről „sikeresebb integrációnak” nevezett tartományosítás, bekebelezés, körülhatárolás révén megszerzett birtokrész épp oly indokolt volt ekkor, mint a magyar világ „üvegház-melegbe” menekülő stratégiája, kulturális menedékhely-érzúlete. Korunk ifjabb erdélyi nemzedékei szinte már a legkevésbé sem emlékeznek erre a tüneményre, a MAT léte és története mintegy belevész a beszolgáltatási, rekvirálási, kitelepítési, meghurcolási és megtorlási folyamatok, szegénység és megaláztatás kollektív emlékezetébe. A forrásközlés, a kisebbségi képzetek rendszerbe állítása, az új aspektusba emelt hétköznapi történelem pedig, bármily képtelen összképet nyújt, elősegíti azt is, hogy átlátható legyen a korszakos politikai direktívák nyomása

révén csak ideig-óráig megírható történelem, melyre újabb korok újabb historiográfiai eredményei rakódnak és járulnak hozzá egyre árnyaltabb élményalakzatok rajzolataival a komplexebb kép formálódásához.

Bottoni kötete (eredetileg bolognai doktori disszertációja) a Székelyföld társadalomszerkezeti, iparosodási, „nemzeti” integrációs folyamatait ismerteti meg velünk, előképként a Monarchia utódállamaik és nemzetformáló nagy stratégiák ütközőzónába kerülése utáni korszakának, majd a MAT lebontását, betagolását és erőltetett felszámolását is elvégző politikai sodrás hatásait mutatja be. A magyar kisebbség létének, történetének, túlélő és alkotó képességének, munkabírásának vagy mentális hovatartozásának korszakos állapotrajzával a máig megmaradt nemzetiségi kérdés, a kontinuuusan még jelen lévő regionális vagy tartományi autonómia problémájával terhelt szigetszerűség és szomszédság-válság jegyeit felmutatva, mikro- és makro-szintek közötti (köztes) politikákat értelmezve Bottoni segít abban, hogy akár politikatörténeti, köztörténeti, kisebbségtörténeti dimenziók, akár kulturális adaptációs modellek számos árnyalatát tisztábban láthassuk, egyben arra is rávilágítva a kötet fejezetei között, mit keresett Sztálin a székelyeknél...

Félreismert külsőségek, belátó olvasatok

Mintegy a MAT idejében, viruló korszakában, de éppenséggel az „ideáti” milióben zajlik egy másik historikus opusz eseménysora. Az élettörténeti elbeszélés és az életrajzi portré egyfajta „kívülnézeti” olvasata lehetne talán ama kortörténeti körkép, melyben a szerzői szándék a megértő tálalás, objektív ismertetés és tisztelettel övezett elismerés között rejtőzködik. Gantner Péter könyve⁸ a Kisgazdapárt baloldali beállítottságú, vidéki politikusának, Gyöngyösi János személyének és politikai pályafutásának állít emléket, elsőbbül is abban a dimenzióban, amelyben 1944 végén felajánlja kollaboráns szolgálatait a közeledő, majd bevonuló szovjet erőknek, akik ezért viszonzásul elősegítették politikai karrierje alakulását, majd abban a második világháborút követő diplomáciai huzavonában is, amelyben a moszkovita kommunistákkal kialakult kapcsolat mellett (mint a megválasztott koalíciós kormány külügyminisztere) minden tapasztalati tudás nélkül a magyar érdekek és a határon túli magyarság képviselőjének védelmében aktivizálódik. Gantner röviden úgy exponálja a bonyodalmas, Magyarország második világháború utáni, tragikus történelmébe bevezető kötet tartalmát, hogy Gyöngyösi érdeme a magyar érdekek melletti kiállás és elszánt képviselő volt, melyben „eleinte végrehajtotta az oroszok utasításait, később emancipálódott és fenntartás nélkül védte a magyarság és a határontúli magyarok érdekeit. Politikája, főként ebben a kérdésben szembe került a szovjet imperialista törekvésekkel. Igyekezett fenntartani a jó kapcsolatokat a nyugati szövetségesekkel, elsősorban az Egyesült Államokkal. Belpolitikai nézeteiben is egyre mérsékeltebb lett. A Kisgazdapárt ellen indított végső támadás során pálfordulást követett el”.

Gyöngyösi emberi-politikusi tragédiája persze nem kizárólagosan a szovjetek pártján állást foglaló hivatásos politikus félelme, kiszolgáltatottsága, vagy az 1947-ben kisebbségi ügyekben a nagyhatalmak segítségét kérő aktivista elszigetelődése révén mutatható meg, hanem mindabban, ami a háborús bűnöket, szerepet, országsorsot is körülvette. Így például a hitleri erőknek a magyarhoz hasonlóan végső elszántsággal partnereként megmaradt horvát és szlovák politika zord antiszemitizmusa és kisebbség-ellenessége, a lakosságcserét előkészítő politikai légkör kialakulása, Magyarország szégyene a háborús vereség miatt (szemben a két szomszéd dicsőségével az ugyanolyan háborús bűnös szerep dacára is), a békeszerződés aláírásának kényszerei és feltételei, csalódása a csehekben, franciákban, a Trianon utáni helyzet méltányos nemzetközi kezelhetőségének reményében, a győztes hatalmak kioktató tónusú fellengzőssége, az oroszok magyar törekvéseket ellenző politikája, eközben a kezdődő „konceptiós ügyek” (a Független

⁸ Gyöngyösi János: *Egy félreismert külügyminiszter*. IDResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, 2013., 200 oldal.

Kisgazda-párti Kovács Béla letartóztatása és megvádolása amerikai kémkedéssel), a szovjet jelenlét felszabadítás címén kivitelezett megszállássá változtatásának tényei, a szociális piacgazdaság – kisgazda álláspontot képviselő – korai kimódolásának ellehetetlenülése, a koalíciós szemléletet fölváltó baloldali blokk térnyerése, a kisgazdák teljes pályás letámadása és más történések), és így folytatható a sor, ami miatt – Nagy Ferenc miniszterelnök emigrációba kényszerítését követően – nemcsak felőrlődik, de 1947 júniusában le is mondatják. Még 1951 októberéig él, alkalmazkodva, minden korábbi álláspontjában és partnerségi stratégiájában újabb pálfordulásra kényszerülve, a szovjetizáció hullámain is magas poszton tova-evickélve. Talán jobbra érdemes ember volt, értékelvei és pragmatikus gyakorlata tartós szakmai sikerre predesztinálták volna. De eltévedt, el a cselek, csapdák, rosszindulatok, ideológiai pályvák, vádak, félelmek és csalfa remények kuszaságában, a rendszerépítő harsányság sodrában. El abban is, hogy talán képviselhetők, európai normákkal mérve is kezelhetők a magyarság, főként a határon túliak érdekei. S abban is, mennyire kell szovjetnek maradni, ha egyszer elhitte a párt hívó, útmutató, célirányos és kíméletlen feladattudatát, a politikai tőkék egyirányú főcsatornába terelésének eszményét.

Gantner Péter visszafogott, követhető stílusban, szinte szikár adatoltsággal festi fel a portré mögé a háború utáni „rend-

szerváltó” magyar bel- és külpolitika tónusait, s főszereplői között a markáns, de emberien esendő Gyöngyösi „félreismertségét”. Nincs agyafúrt trükk, nincs sokrétebb kontextus meg intertextualitás, nincs ahistorikus vagy antropologikus rákérdezés, semmi narratíva és túldimenzionálás. Történelmi szakmunka ez, az olvasóra bízva egy generációs élmény mögé vetített esemény- és közpolitika-történet értelmezési kalandját, saját befogadói interpretációs készségére építve. Gantner még korábbi kutatásaiban (Valentiny Ágoston, Zsedényi Béla kilétére kíváncsian) mintegy mellékszereplőként találkozott Gyöngyösi nevével, s tette most monografikus megközelítés alanyává, címszereplőjévé. Nem lehetek biztos abban, hogy a jelen sodrásokban „magyar érdekek” nevében megnyilvánuló külpolitikai szféra még emlékszik-e nevére, s kíván-e emlékezni egyáltalán..., vagy akár hogy észreveheti-e a félreismert külügyminiszter fölismert motivációinak analógiáit napjaink európai és nemzeti, szomszédsági és revans-politikai légkörében.

Változó társadalmi univerzumok közvetítettsége

Terek, idők és rejtelmek, a kultúraközi találkozások és érintkezések egészének megannyi formáját felmutató írásokból próbálok itt röviden „interpretációk interpretációiként” bemutatni, hiszen csak szorosra fogott, elnagyolt „szemlézéssel” lehetséges a napra nap születő művek tö-

megét referálni. Ami az olvasat önkényességén túl, a hangsúlyok, tónusok, értelmezési analógiák mellett többletként összeköti mindezen közléstartalmakat, talán éppen az a komplexitás, mely bármely emberivel összefüggésbe kerülve őszinte igény, óhajtott vízió lehet, ha méltó alakzatba simítják. A világsodorbán élni, a helyi társadalmak-közösségek tagjává lenni vagy a lokalitásban megőrzött közösségiség révén létkérdéseket fölvetni, szemben az idővel és terekkel, egyúttal bennük állandósult létformáinkat, közlésfelszínt és változások univerzumát egyformán jelezve... – nem kevesebb talán, mint az idő rejtelmének, mint a tér időiségének dimenziója, s nem méltatlanabb, mint a térhasználat bármilyen módját, vagy mint az idő foglalataként szolgáló tér közösségiségét kiemelni. Közelebbről persze egyik sem inkább átélhető, s távolabbról is mindegyik csak részben elbeszélhető...

Ennél nem kevesebbre, sőt merészebbre vállalkozik az a szerzői-kutatói közösség is, mely az átalakuló társadalmak, viselkedés- és közlésformák lokális közegében erdélyi példatárat keres kommunikációkutatási céllal, a tér- és eszköztárak használatára összpontosítva. Egy több éves feltáró projekt tematikus eredményeit fogja össze *A társadalmi változások kommunikációs univerzuma című kötet*,⁹ melyben az Alvin Toffler által tematizált „Harmadik Hullám” kortársai számára korélményként adatott új civilizatorikus állapot lesz életmódközösségekben kutatható korkérdés. Toffler, s a reá hivatkozó Szerzők itt a modernizációk korábbi, föld és terület, majd gyár és pénz jellegadó korszakai után következő konfliktus-potenciálját, az *információra és tudásra épülő hatalom* nyomasztó voltát prezentálják erdélyi közegben. Ott, ahol a hatalom forrása nemcsak régen állt ilyes elemekből, de ma is egyidőben van jelen a megrekedt agrárium, a kínlódó gyár, a keserves szolgáltatás és romló családszerkezet melletti térnyerése mindannak, ami a civilizációs hullámzások kulturális egyvelegében a legrosszabb összhatást eredményezi Erdélyben. Mert hát a romániai modernizációt kezdeteitől jellemző regionális és strukturális átalakulás a társadalom egyenlőtlenségi eltéréseit mikroregionális terekben teszi immár megnevezhetőbbé (talán Bottoni kötete is illusztrálta ezt kellőképpen). Az erdélyi nagyvárosi térben másként, mint a „falusi népesség” körében (mely az ország lakosságának negyven százalékát teszi ki), a modernitás sodrása és kockázatai számos visszahatástól, fokozódó elmaradástól válnak kontrasztossá, s veszélyeztetik a „túlélő társadalom” esélyeit. Másként mondva: visszahatnak nemcsak az 1989 előtti dinamikára, hanem a folytonosságra is, a változások révén eljövő új lehetőségek mellett a modernizációs deficitek felhalmozódására, a visszafeudalizálódás (patrónus-kliensi viszonyok, individualizálódás a kimerülő családi gazdaságok egyénei körében, korrupció növekedése, érdekérvényesítési utak felülről függése, változási perspektívák városok-

⁹ Szerzői: Gagy József – Pletl Rita – Ungvári Zrínyi Ildikó – Ungvári Zrínyi Imre – Varga Attila. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009., 267 oldal.

ba telepedése, piaci és munkapiaci kínálat szűkülése, mozgásterek karcsúsodása, stb.) egyaránt a „visszavilágosodás” irányába hat.

Mindezek mellett a fogyasztással összefüggő, centralizálódó mozgástér, a közlekedés, oktatás, a kommunikációs formák visszaszorulása is technológiai adottságok (és az interakciókban résztvevők „életteremtő” feltételeinek) romlásával kecsegtet: csalfa képzetté foszlik immár „a szokások, cselekvési minták, az összeegyeztethetőre és összeegyeztethetetlenre vonatkozó képzetek, a törvényes keretek és általában az erkölcs, az ízlés és a jogtudat átalakulása”, vagyis az „1989 utáni Erdélyben a látható és láthatatlan (illetve álló és mozgó) szerkezetek változása” gyakorol hatást az emberek kommunikációs magatartására (idézetek a 11. oldalról, Gagyi – Ungvári). Az átfogó, komplex megközelítésmódot a szerzői kutatócsoport az egyes szakterületek felől közeledve a kommunikációs változások mikéntjét kívánja megragadni, szilárd meggyőződéssel arról, hogy „az 1989 utáni erdélyi társadalomban tapasztalható változások az emberi interakciók megváltozott kereteiből és formáiból érthetők meg. Az emberi viszonyokat kifejező cselekvésekként, az interakciók, legyenek azok ember és tér, ember és jármű, ember és hivatal, ember és szöveg vagy közvetlenül ember és ember közöttiek, magukon viselik az önkifejezés, a saját és a partner pozíciójára utalás és a cselekvésorientált-ság (performativitás) jegyeit... A kommuni-

káció az a médium, amelyben a változások és a hagyományos formák közötti összeütközések konkrét emberi értelmet nyernek” (12. old.). Ekként a kommunikációs tartományok felé a tér és látvány viszonyában közelítve, a közlekedési és önmegjelenítési módokban, a kommunikáció eszköztárát tekintve, a normatív szabályozás intézményeit és dokumentumait vizsgálva, az iskola kultúráját és a társadalom nem formális intézményi szerkezetét külön is részletezve taglalják a többszörös átfedésben, kölcsönhatásban megnevezhető kommunikatív problémaköröket.

Nem vállalva, hogy mind a tizennégy témakört ismertetem, csupán idézni lehet a fejezetcímekből, egyúttal annak illusztrálására is, mennyiféle kommunikációs dimenzió lehet képes a változások tüneténeinek regisztrálására: hagyományos-átmeneti-modern (Gagyi – Ungvári Z. Imre), életmód-modernizációk és gépesítettség (Gagyi), jog és kommunikatív szerkezetek (Varga Attila), iskolai miliő mint kommunikációs randevú-helyszín (Pletl), társas kommunikációk változásai, valamint erkölcsi szocializáció, önreprezentációk (Ungvári Z. Imre), új televíziózási formák (Gagyi), városi színház, tér és látvány (Ungvári Z. Ildikó), tizenévesek kommunikációs szokásvizsgálata, televíziózás és mobil kommunikáció (Pletl, Gagyi, Ungvári – Ungvári). Kiegészítésként és oktatási példaként is az érintett iskolák és az adatfelvételi feladatlapok melléklete teszik teljessé a kötetet. A kutatás egészére, több

évnvi tapasztalati anyagára érvényes összegző sorokban az emberi csoportok létének kiterjesztett szféráiból, a kommunikatív és virtuális új világok hozzáadásával összevetésben tárgyalt eszköztár, szimbólumhasználat, a hagyományosból az „alternatívák nélküli” felé változó formációk összképe (Giddens teóriájával összhangban) jelenik meg, beleértve a kommunikációs eszközök hiányának gettósító hatását, a dezorganizáció esélyeit és a deviáns viselkedésmódok sokféleségét is. Mindebben a globalizáció hibriditást erősítő, a jelteremtés és szimbólumhasználat innovációja miatt parttalanná váló értékrendiség tolul elő fenyegető összképként (186. oldal). Az egyének és közösségek tereiben megjelenő (fotómellékletekben pontosított) reprezentációk az élménytársadalmiságot éppúgy erősítő összhatásúvá állnak össze, mint az életmódok korábbi, két világháború közti vagy még messzebbi konvenciói idején jellemző volt (139-149, 107-124, 89-102. oldalak). Árnyaltabbá, vitathatóbbá teszi mindez azt a távolsági víziót, hogy az erdélyi (jelesül leginkább magyar) társadalmi környezetben a kommunikációs univerzum mint valami biztos és kockázatmentes értékrend, mint közösségi intézmény maradt meg valamely premodern állapotában. Sőt, ellenkezőleg: még a premodern mintázatok is kapnak érdemi mennyiségű kérdőjelet, átértelmezhető kontextust, kommunikatív horizontot vagy részletező rajzolatot, melyek kutatási és okulási tartalmakkal szólítják meg az olvasókat.

Kis helyen nagy témák: a tiszaezlári dráma másik látószöge

Ha a nagymonográfia vállalási spektrumát tekintjük, s főképp, ha ezt a moderált mértéket ezúttal 750 oldalon teljesíti be az itt sorra kerülő következő kötet, Kövér György munkája már terjedelmi tekintélyben is meghaladja a föntebb bemutatott műveket. A tiszteletet parancsoló súlyos kötet szerény címe: *A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*¹⁰ nem harsog könnyed népszerűségért, s aki a publicisztikai sodrás vagy a periratok izgalmának reményével veszi kezébe, hamar elbizonytalanodhat (igaz, a Szerző az előszó legelején már közli: szó sincs „perújrafelvételről”, az eltűnt cselédlány százharminc évvel későbbi „megtalálásáról” vagy a 19. század végi magyar politikai klíma harsány bemutatásáról). Az eszlári események klimatikus viszonyrendje többé-kevésbé a településnév hallatán is a vérvádas históriára utal, mely ezúttal a lokális társadalomtörténeti monográfiák legjobb hazai tradíciójához kapcsolódva, „Victor Turner társadalmidráma-felfogására alapozva” tartalmazza a Tisza menti falu drámáját. Nem pusztán „formalizált struktúrákba” tagolt helyzetrajzot ad, hanem markánsan elkülöníti a társadalmi struktúra-képzetek és a konfliktusokban szereplők időleges viselkedésmódjainak

¹⁰ Osiris, Budapest, 2011., 749 oldal.

ábrázolását, a szereplők pszichéjében, „a cselekvők fejében, tettek és erőfeszítések céljaként” megragadható tünetmennyiségre koncentrálnak. Mint írja: „anélkül, hogy Turner négyfázisú drámasémáját mechanikusan utánozhatónak gondolnánk (normaszegés, krízis, helyreigazítási akció, re-integráció vagy szakítás), magát a modellt inspiratívnak találtuk” (u.o.).

Kövér György szinte „hárítja” a téma, s a képzetes „perújrafelvétel” vélelmét, mikor elbeszéli, hogy nem Ő talált rá Tiszaeszlár történetiségének kutathatóságára, s nem pusztán a Hajnal István Kör hagyományait követve fókuszált egy mezővárosi társadalomszervezet eseményeire, hanem a mikroléptékű retrospektív kutatás lehetőségének élményével küzdve és az eszlári dráma feltárás-történetével ismerkedve azon kapja magát, hogy hitetlenkedik: „ennyi anyag láttán soha senki nem vette a fáradságot, hogy Eszlárt alaposan szemügyre vegye”. Pedig miután evidenssé lett, hogy „miközben az eszlári ügyet nem lehet megfejteni Eszlár társadalma nélkül, maga a Solymosi Eszter eltűnéséből kerekedett országos ribillió sem varrható egyetlen falu nyakába. Ha úgy tetszik: máshol is megtörténhetett volna... /.../ nekünk 'csak' az lett a dolgunk, hogy felfejtsük a falunak azokat a sajátosságait, amelyekkel megáldva vagy megverve ennek a közösségnek a hétköznapi lakói ebben a 19. századi történelmi performance-ban képesek voltak eljátszani a reájuk osztott drámai szerepeket” (12. oldal). A Szerző az „inkriminált

ügy” rejtélyes, nyomozati, pereljárásai és vizsgálati fejezetek szereplői között következetesen elkülöníti a „performerek” csoportját, a kötet további részeiben a lokális konfliktusok, megyei-országos és nemzetközi porondon mutatkozó politikai antiszemitizmus mentén árnyaltan ábrázolható hangadóit is, kontextualizálva magát a folyamatot térképekkel, sajtóválogatással, a szóbanforgó szereplők rajzos portréival, korabeli és saját kimutatásaival, lajstromaival, értelmező elbeszéléseivel. Értelmező, s nemcsak pusztán leíró ez a megközelítés, azaz tradicionális immár, hisz a mikrotörténetírás európai iskolájának bevett módja a hetvenes évek óta, hogy a struktúrák és szereplők bemutatása szociológiai és antropológiai, pszichológiai és gazdaságtörténeti összefüggésrendszerek közé ágyazódik, az elemző szándék ugyanakkor rendre rádöbben a puha és kemény módszertan alkalmazási határainak rugalmasságára, de arra is, hogy mily képtelen nehézség „a társadalomtudományos falumonográfiát és egy per totális mikroanalízisét megpróbálni egybeszerkeszteni”. Merev és beszédes adatok között és mellett, a robbanás előtti tőzegláp példájával illusztrálva a hely szellemét, a papok, jegyző, tanító és a gazdák konfliktushelyzeteiből kiolvasható eseménymenet részleteivel, személyes és csoportkoalíciós széthúzások térképével, olykor keserű vagy drámai helyi történetek bemutatásával formál atmoszférát, melyben „a társas cselekvési praxisoknak mindig individuumok a hordozói. Az egyé-

ni vagy kollektív tettek megnyilvánulásai mögött pedig ott húzódnak a személyeket összefűző családi, rokonsági, szomszédsági hálók. Konfliktus és kohézió – mint Turner fogalmaz – ugyanannak az éremnek két oldala. Az alternatív végkimenetelű konfliktusok tapasztalata beépül a következő eseménybe, ebben az értelemben az itt tárgyalt eseménysor túlmutat önmagán” (10-11. old.), s visz tovább „a következő felvonás” felé, „jöllehet ugyanebben a drámában”. Az alternatív eseménysorok árnyalt ráközelítéseivel talán akaratlanul is megerősít Kövér abban: nem kell politikainak lennie annak, ami a korszakos látszat vagy ideológia szerint mégiscsak az, s még kevésbé lehet politikaiként értékelni, ami nemcsak az, hanem például gazdasági, felekezeti, osztályrétegződési, családszerkezeti, birtokviszonylati rendszer része legalább annyira..., s lehet, hogy erre épül a sajtó, a periratok, a vádaskodások és parlamenti „beszólások” sokrétű rendje, sőt a gazdálkodás, az életvilág, az eszláriak mindennapi élete és helytörténete is, melynek csak részben van köze „a politikaihoz”, s tán sokkal több összefüggést mutat a helyiek kapcsolatrendjével, szeretett vagy utált környezetével, sorsválasztásával vagy szenvedelmével – maguk az élő Emberek, szlovákok vagy görögkeletiek, katolikusok vagy reformátusok, zsidók vagy birtokosok, földesurak vagy hullaszállítók, bírák vagy országgyűlési képviselők mentalitásával.

Mert hát ott vannak ők, s élő tanúi máig is annak, hogy ottlétük drámáját, a lét értelmezhető tragikumát, a történendők okát és módját mindig és mindenütt épp azok a le nem zárt megismerési folyamatok kínálják megértésre, amelyekből egyetlen egy csupán az eszlári dráma, s a több korábbi közül is a legsúlyosabb feltárás Kövér György monográfiája. Jelentésterébe vonva a marginális létben sem érdektelen mikrovilágok térségi összhatását, gazdag tudományos eszköztár hasznavehetőségét, előzményeket és eredményeket, hatásokat és következményeket is, egyáltalán a lét drámáját, nagy történések kis térbe szűkült hatásait és kis történetek egyetemleges olvasatait egyformán.

„Önismeretünk szempontjából is...”

Egy 1976-ban, Debrecenben keletkezett, de kiadásra csak mostanság került elektronikus dokumentumot „lapozgatók” (kandidátusi disszertációként egykoron tényleg lapozgatható is volt, most viszont CD-n jelentette meg a Napvilág Kiadó).¹¹ Térképek és ellenségképek, tablók, vagy ideológiai propaganda, mely az aktuális igazságok korát mindig jelenidőben interpretálja, talán akad bőven ebben a hely-, kor- és társadalomtörténeti, mozgalomhistóriai opuszban is, mégpedig számos korszakban egyformán. Nem vélet-

¹¹ Tibori János: *Áchim. Agrárszocialista mozgalom Békéscsabán*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013., 268 oldal.

len azonban a hangoltság, a szándék, a közlési cél, a rálátás mélysége és távolsága, a források feltártsága és értelmezése más történeti dimenziókat, más „tablókat”, áttekintést, s ezen belül is felelős elmélyülést eredményez Tibori János munkájában. *In memoriam* így ír erről: „Áchim L. András születésének 100. évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasótermében 1971. március 12-én, majd Békéscsabán ugyanennek a hónapnak 15. és 16. napján megtartott emlékülés előadásai, cikkei, tanulmányai a történészek nagy táborából egyetértést váltottak ki, de nem kisebb azoknak sem a száma, akik ellenvetéssel éltek szóban és írásban egyaránt. Az egymásnak feszülő vélemények különösen Békéscsabán – elsősorban a századforduló történelmében cselekvően résztvevők leszármazóiban – vertek magas hullámokat. Többen kértek – a birtokukban lévő dokumentumokra és 1958-ban megjelent *Az Áchim L. András-féle békéscsabai parasztmozgalom* című szerény kötetemre is hivatkozva –, hogy monografikus rendszerezéssel tárjam fel a történeti igazságot. /.../ Így kutatva és mérlegelve sok esetben súlyukat veszítették az eddig általában kizárólagos forrásul szolgáló újságcikkek, szubjektív értékelések és a több mint félévszázada egyre duzzadó téves nézetek, de ugyanakkor lehántják az igazságról azt a burkot, amely eddig eltakarta szemünk elől a valóságot. Az írónak és az olvasónak szemléletváltásra van tehát szüksége ahhoz, hogy miközben helytörté-

netünket megszabadítjuk a múlt és közelmúlt áthagyományozott torzításaitól, vele egy időben és párhuzamosan alkossuk meg azokat a tanulságokat, amelyek jelenünk és jövőnk sarkköveiül szolgálnak, s így a helyi történelem nem csak a vidék, hanem az egész nemzet közkincsévé lesz, ami célja és feladata is” (7-8. old.).

Midőn Tibori ezt követően és mintegy választ keresve saját történeti alapkérdéseire, szlovák, bécsi, zürichi levéltárak anyagában leli meg a kontrasztokat Áchim életútjához: „e kor további kutatását, újabb tények, adatok közreadását önismeretünk szempontjából is feltétlenül szükségesnek tartjuk...”. Ehhez mintegy háttérként a településtörténet, az agrárszocializmus és a demokratikusan szerveződő parasztmozgalmak historikumát rajzolja meg „a megtelepedéstől az elnéptelenedésig”, az „idealisztikus anarchizmustól a szocialisztikus tanokig”, a „passzív és aktív osztályharc, kivándorlás és radikalizálódás” korszakán át a „röghöz kötöttből földönfutók” sorsáig, a békés Békésből a viharos Viharsarokká változással együtt, Áchim útkeresésével és sorsvállaló részvételével teljessé téve a historikus körképet, valójában a lokális világ, helyi társadalom számára fontos életszerű hősképet formálja meg. Kiegészül mindez a „derengéssel”, a pártszervezéssel, a győzelmek és kudarcok mikrotörténetével, a belső históriával, mely közösség és vezéregyéniség pártközi és érdekközösségi viszonyrendszerét adja, s melyet megelőzően korábbi munkái is

már alapot adtak a történeti és tájegységi ívhez, a *békéscsabai parasztmozgalomhoz* (1958), a városkörnyék vízrajzának kidolgozásához, településtörténeti térképekhez, Békéscsaba történetéhez *a Körös-kultúra idejétől a felszabadulásig* (1960), majd *Békéscsaba másfél évtizedes története 1944–1960* megkomponálásához (1961), végül a *termelőszövetkezeti korszak* teljesebb képéhez (1961), melyben mintegy a parasztmozgalmak historikumának kibontakozása kap hangot.

Az 1919-ben Alkenyérben, Hunyad megyében született /v.ö. Hunyadi János kenyérmezei csatája!/, családjával 1920-ban áttelepült és iskoláit Gyulán, Szarvason, Békéscsabán, majd a Debreceni Egyetemen végző Tibori János először a Hittudományi, később a Bölcsészeti, illetve Jogi és Közigazgatási Karon diplomát szerző történész-írástudó értelmiségiként oktatott, tanulmányokat és könyveket írt, mintegy 35 évig a TIT Történelmi Szakosztályának titkári-elnöki tisztségét vitte, majd a Magyar Történelmi Társulat Országos Igazgató Választmányának is tagja volt, történeti és néprajzi pályázatok nyerteseként pedig egészen 2008-as haláláig folytonosan újrakomponálta nemcsak korábbi munkáit, kiteljesítette középiskolai tanári diplomáját (1944) református lelkészképzővel (1945), bölcsészdoktori címmel (1959), történettudományi kandidátusival (1978), egyetemi docensi címmel (1979), teológiai doktorátussal (1988) és teológiai PhD-val (1998). A vázlatos élettörténeti közelítés persze csupán háttérmagyarázat ahhoz, miért kutatja valaki minden lezárt és ellenőrzéssel nehezített helyzetben is (mintegy húsz esztendőn át) az agrárszocializmus intézmény- és eseménytörténetét, hogy azután viták, újabb anyaggyűjtések, dokumentumelemzések átelemezésével még húsz évig pontosítgassa helytörténeti belátásoknak fontos szempontjait. A közel 1500 lábjegyzettel precizított monográfia Áchim háttérében és környezetében dúló megnemértéseket-félreértéseket is tükrözi, olyasféle pannóként, mintha a történeti folyamat mélységeit és kontextusait szinte anatómiailag kívánná megformálni. A hagyatékká vált anyag további elemzése, a viták folytathatóságának biztosítéka Áchim személyét és környezetét (miliójét) érintően is messzire vezet, túl az agrármozgalmakon vagy szegénységen, Viharsarkon vagy Békéscsabán, egészen a Monarchia vezérkarainak hatalmi-politikai játékteréig, érdektörekvéseik hatásáig, magyar és kisebbségi népcsoportok belső erőviszonyaiig, érdekküzdelseik fortélyosságaiig. Áchim a politikus, Áchim a „zoonpolitikon”, a társas és közösségi lény, valamint a táj, mely meghatározó marginalitásában és történelemittas erőinek belső küzdelsei által, egyképpen tárgyai/alanyai a kötetnek; de ami hangsúlyos a folyamat egészében, éppen az, hogy semmiképp sem alattvalói. A vállalásos ember, s a Szerző, ki élethosszan vállalta a portré sok-árnyalatúvá tételét, könyvében a morális rend, a feladattudat, a „felkentség” mintázatát adja – mind saját életművével, mind a monográfiákba taglalt átmenetek és sorsfordulók tájképével.

A kötet a Szerző jogutódja, egyben szellemi örököse gondos munkáját és kitartó, elkötelezett publikálási szándékát, a közkinccsé tétel eredményességét tükrözi, Tibori Timea révén azt az összegzési lehetőséget, annak folytatási esélyét kaptuk meg, melyet édesapja alapozott, konstruált, tervezett meg és kivitelezett is. A „múltidejű” történet jelenidejű interpretációja itt is a jövő-fókuszra épül, a folytathatóságra, az ember politikus lényének alternatív kiteljesedésére. Vagy, másképp elbeszélve: a térképek mélyén, eseménytörténetben, emberi portrékban megtestesülő kultúra-közi dimenziókban, a históriával szembe-sülés kivívásában.

Szubjektív élettörténet mint kor-kép

„Magyarországon nem a 'történelemcsináló' politikusok történelme az érdekes, hanem azoké, akik – így vagy úgy – megpróbálták túlélni a politikusok történelmét!” – hangsúlyozza *Szubjektív előszavában* Tibori Timea, azzal indítva a memoáirodalom szerepének fontosságát és a személyes történelem értelmezésének gyakorlatát bevezetve, hogy „Aki a múltját nem ismeri, annak szegényebb a jelene, és voltaképpen a jövőjét is légüres térben éli” (7. old.). A történelem személyességének érveit e kötetben¹² két képtár is alátámasztja: egy fotógaléria (17-48. old.), és egy dokumen-

tum-válogatás (193-211. old.) a személyestől a korszakosig ívelő perspektívában. S ha a fentebbi betegségtudatos társadalom, élményfogyasztásúvá egyszerűsödött világkép szerves része lett a „saját hang” elnémítása, a kibeszélés, átbeszélés, a mutatkozások értelmezése elleni államiasult közöny, akkor ennek éppen a mindennapi világokban élők adják látható cáfolatát életútjuk dokumentumaival, sorsuk perszonális panorámáival. Ilyenekkel, mint ez a korképként is beillő dokumentum-portré...

Molnár Mihály, a „volt horthysta őrnagy”, aki Csorváson született 1895-ben, s vitéz mivolta unokáját is a visszatekintés hálájára ösztönzi még ma is amiatt, hogy nem hagyta életét mások fogságába ejteni, nem óhajtott kiszolgáltságban és méltóság nélkül élni, 56-ban munkástanács elnöke is volt, s a rendőrségi jelentés szerint (1964) ha csak két hold földdel, nyugdíjasan, büntetlen előélettel él is, de 1913 és 1924 közötti katonai pályafutása miatt megkülönböztetést szenvedett el, így ha föl is mentették az „56-osság” bűne alól, de a belső számkivetettség mindvégig rányomta bélyegét sorsára, dacolására, öntörvényűségére (210. old.). A kötet a meg-hökkentő részletességgel dokumentált, kitartó aprólékossággal lábjegyzetelt szövege a személyességig közvetlen vissza- emlékezés és a szaktudomány hitelesítette köztörténeti narratíva szuverén módon taglalt elegye. Molnár Mihály a felsőkereskedelmi érettségi (1913) után az önkéntes

¹² T. Kiss Tamás: *Frontvonalban. Molnár Mihály élete dokumentumok tükrében*. Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged, 2013., 223 oldal.

katonai szolgálata idején kitört világháború reményteljes katonája lett (tizedesként kezdte, főhadnagyként szerelik le súlyos sebesülését követően 1917-ben) már az 1918/19-es változások tanúja volt, 1922-ben vitézzé avatásakor ötven holdnyi területet kapott, melyen mintagazdaságot fejlesztett ki, folyamatos önképzéssel és kurázsival pótolta agrárszakismeretének hiányait. Az újabb háborúban megint katonai sorsra szánták a fennebbvalók, de 1945-ben angol fogságba esvén, utólag igazolási eljárás után végleg kikerül a hadi pályáról, s még újraépített gyulavári gazdaságát sem gazdagíthatta tovább a kuláklistára kerülés, földjének széttagosítása, a teljesíthetetlen adóterhek, beszolgáltatási kényszerek miatt. A túlélési küzdelem és igazságosság-közérzet okán kerül az 56-os forradalmi bizottság élére, mely miatt újabb eljárás alá esik 1958-ban, s bár büntetlen mivolta a bíróság és a helyi társadalom előtt is nyilvánvalóvá válik, a kollektivizálás és a hatvanas évek politikai viszonyai már csak kapásmunkás, törekrakó, portás, segédmunkás, éjjeliőr szerepben engedik megélni 1970-es haláláig.

Ez a mikro- és köztörténeti feltárás közötti komplex leírás a szubjektív élettörténeti dokumentáció és a perszonális történelemből kirajzolódó korkép harmóniájában kap formát: háborúk, sorspróbáló viszonyok, küzdő magánlét, példamutató személyiség magatartó ereje kínál lapozgatható albumformát a könyv oldalain, melyet talán még életképes korosztály is a magántörténelem mutatkozásaként olvasgathat, a korrajzok kedvelői azonban ennél is többet, a személyesség és személyiség komplexitását tekinthetik erényének. T. Kiss Tamás, ki ez aprólékos feldolgozó munka egyszerre szak-történeti és narratív tényfeltárással merészkedő súlyos feladatát vállalta el, a dokumentumok kompozicionális rendezésének kihívó felelősségét mutatja föl: napló- és iratanyagok, vallomás és fotóbeszéd, levéltári alaposág és közgondolkodási eszélyesség terén engedi belátni az Őt mindig is jellemző (Klebelsberg-köteteit és a hazai tudás, tudomány- és oktatásigazgatás-történetben felhalmozott) részletgazdag tárgyilagosságot. A *Frontvonalban* az emberi frontok fővonala, véderői és ellenei is szüntelenül jelen vannak, a képek és dokumentumok számától független bensőségesség is dominál, az egyedi sors kitettsége ezzel olyan albumjellegű körvonalakba öltözik, melyeket részint a kor tényanyaga, részben pedig a főszereplő hitelessége teszi teljessé és arculatszerűvé. Ahogyan például a Curriculum Vitae záró soraiban a családi sűrű drámát (56 utáni beidézések, letartóztatás, őrizetes fogság, fiával közös börtönlét, fiát sújtó ítélet és munkatábori büntetés, leánya halála, gyümölcsösének és mintagazdaságának elkonzerválása, frontokon szerzett tüdőbaj) egy zúzó oldalban összefoglalja, az szinte leplezetlen kórképe a magyar vidéki sorsnak, albumszerűen gazdag képsora a szenvedő egyén tűrő mentalitásának.

Ez a történelemittas emlékkiadvány, melynek paraszti „enteriőrjei” a mentalitástörténet békési tájon is példás helytörténetbe ágyazott lapjai nem valami unalmas „vidéki cirkusz” anyagát adják ki, azt a „dokumentumok tükrében” fölmutatható sorsszerűséget illusztrálja hitellel, mely Molnár Mihályt és családját is körülvette a huszadik században. A környezet, a gazdálkodás, az épületek, a katonai vagy politikai események-élmények albuma tehát egyben, s külön érdekessége is a családmonografikus múltfeltárássra vállalkozó Tibori Theodosia Timea hitelesítő jelenléte nagyapja sorsában. Nem alkothatunk szobrot, emlékművet vagy dicshimnuszot olyan könnyen nagyapáink emlékére, ezt alighanem mindannyian tudjuk – még a köztörténeti események felhőtlen emlékezete is köznapi viták tárgya mostanság (újra). De itt épp a továbbélő jelenmúlt, a jövőképből kihagyhatatlan feltételrendszer egzisztenciális és mentalitástörténeti jelentése, impozáns emlékanyaga válhatott értelmezési keretté és visszafogott üzenetté, a kötet ettől mintegy túlnő, fölé-ível a „nemzeti múlt” dörgedelmes hangoztatását kisszerű harsogássá tévő felfogásoknak, hogy épp a társadalmi bázis (a tanyasi-falusi lakos, a kertészkedő ember, a bevonuló katona, a morális igazságokért helyi küzdelemben bocsátkozó demokrata, a meghurcolt katona, a létfeltételekért megküzdő gazdálkodó és hasonló

szerepek révén) mintegy környezete, kibocsátó közege képviselőjeként mint köztörténeti szereplő léphessen a história rangjára mindazzal együtt, amit átélt, s mindazok, akikkel átélte. Ez a lokális rokonsági, szociokulturális és történeti paradigma-kezelés, ennek tartózkodó, mégis kijelentő mondatokra épülő magasztossága (elnagyolt asszociációval: a magyar paraszttársadalom históriája) az, mely megörökítésre került ebben az opuszban. S jó, hogy így történt, a helytörténeti adatörzés, a múlt eseménytörténetének még vázlatos rajzolata is messzi érdektelenségbe vész korunk jelenre szűkülő érdeklődési időszakában, kipereg a dokumentációs táruk és kutatóhelyek adatbázisaiból, jobbára külső-felső nyomásra. De a vállalás, mely megszemélyesíti a tájegységet, méltóságossá teszi a lét elviselhetetlenségét, előidézi azt is, hogy akár maradjon csak „muzealizált” állapotában, de maradjon meg mindaz, aminek a holnapokban már más jelentősége és jelentése lesz. Ha jól reméljük... A kevéske reményhez azonban a dokumentálás és interpretálás eszköztára igazodik a legharmonikusabban. Köszönet ezért a Szerzőknek!

Viselkedési kultúrák, társadalmi szerepek, létmódok és rejtett folyamatok hétköznapi vagy magánérdekű tereiben, a kultúraközi viselkedésben és megértésben rejlő tartalékok, belátási perspektívák egyaránt arra figyelmeztetnek, ami a tár-

sadalmakról való tudás értelmének és felelősségének határai, kulturális kölcsönhatásai szempontjából fontos. E határok (és mozgásuk, no meg a köztük és fölöttük nekilóduló társadalmi csoporttörekvések) megannyi körei át-meg-áthatják egymást, osztódnak és összeolvadnak, „olvasatokká” és értelmezési gyakorlatokká válnak a társas tudásban. Abban is, amely szűkíti a jelentéstereket, s olykor abban még inkább, melynek szélesre fókuszált nagylátószögében rangot, esélyt, érvényt kap a belátások sokféleségének, de akár a kisszerű tévedéseknek rangja is. A fenti ismertetőik mintegy rímelnék is talán legalább annyiban, hogy a társadalomtudományok arculatváltozását nemcsak leképezik, konstatálják, hanem maguk is formálják. Felelősen, izgalmasan, olykor lemondóan drámaian. Ahogyan a kultúrák szokták a társadalmi viselkedésmódokat megőrizni...

Viselkedés, ha titokba árnyalt talány is

Nemrégiben áttekintő impressziót próbáltam adni a Robert Capa Központ kiállításán megjelent látvány-együttesnek, mely *Jelentés* címen kínálta belátásunk elé a vizuális és narratív jelentéstartalmak, titkok és felfedések sajátlagos összképét.¹³ A jelentéseltolások, jelentéstulajdonítások és jelentésfelügyeletek régtől való rémképe és életvalósága /ne menjünk messzebb, mint Umberto Eco *A prágai temető* című fergeteges besúgó- és konspirátor-históriájáig, hogy láthassuk a 19. század óta nagybirodalmi megrendelésre készülő, jól megfizetett beszámolókat, vagy a Gyarmati György és Palassik Mária összeállította *A nagy testvér szatócsboltja* gyűjteményt (ÁBTL – L'Harmattan, 2012), Gervai András *Fedőneve: „szocializmus”* (Jelenkor, 2011), vagy a Müller Rolf és Takács Tibor szerkesztette *Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolóit* (L'Harmattan, 2010), hogy a megfigyelés mindenkor és mindenhol érvényes szentenciáját magunkévá tegyük.../ nemcsak odáig kínos, amíg volt munkatársunkról vagy elhagyott barátunkról tudjuk meg, hogy jelentéseket írt vidám szabadidejében, hanem ennél még erőteljesebb frászt hoz, ha boldogult édesapánkról, rajongott anyukánkról derül ki, hogy miként függött össze „jóllétünk”, „biztonságunk”, elkötelezettségünk vagy „védettségünk” a külhatalom befentességétől. Forgách András könyve, a megkapó önellentmondásba formált címmel: *Élő kötet nem marad* üzenetével tárja föl a morális dráma és intim valóságosság szerzői-értelmiségi-közgondolkodói világát, mikor saját édesanyjának III/1-es ügynöki múltjáról talál bizonyosságot az Állambiztonsági Levéltárban.¹⁴ A három nagyobb, de öt alfejezetre osztott memoár az „anya-kép” módosulásait, az önkép és önérték leckéit, a hithű pártszolgálat és a kételkedő ellenbeszéd intim természetrajzát adja ki, helyenként morálfilozofikus pompával, másutt a belügyesek jegyzőkönyveivel és di-

¹³ Jelentő(s) tes(z)tek. Lásd itt: <http://www.maszol.ro/index.php/kisebbsegben/60280-kisebbsegben-jelent-s-tesztek>

¹⁴ Jelenkor, Pécs, 2015., 246 oldal.

adalmas teljesítményeik családnyomasztó közrehatásaival (szövegidézeteivel!) együtt. Forgách, aki író, dramaturg, műfordító, filmes és színházi ember, olykor az antropológusokat és mikrotörténészeket felülmúló sodrással közelíti meg, szikár és helyenként „visszaüzenéssel” is áthatott fejezetekbe tagolja a létforma kényszerit, a világnézeti elvakultság és hithűség tanleckéit, meg a serkenő fiatal lélek márványos kiszolgáltatottságát együttes intuícióba forrasztó társadalmi történeteket, ha nem épp versben idézi vagy lábjegyzetekbe feszíti a történetek mikro-rendjét. Az 1975–85 közötti létállapotok, ha netán viselkedésmintákat látnánk meg bennük, messze nem titkosak, sőt. Titkos csak az, ami a belügyérek lelkében zajlott, ami viszont nemigen érdekel senkit, hisz őket is csak pragmatikusan érdekelte a szolgálat és szolgai hűség magatartásmintázatának érvényesítése, sokszorozása, a beszervezések „hatékonyságának” államhű feladatudata. Forgách, ha a titok nyitját keresi is, a külső történet küllőire talál, s ha belsőleg átélt impressziók megmaradásának fizikája érdeklő éppen, akkor is a keretek adta szeretet árnyai, árnyékai, talányai és sötétségei között kajtatja végig a „hogyan is lehetséges” folyamatát. Drámai mindez, s amit róla kommunikálni lehet egyáltalán, amit (testvérével együtt, Forgács Péterrel és fotóival, a Jelentés-kiállításban falra aggatott mintegy 450 kordokumentummal) a jelentésségről elbeszél, az épp a maga filozofikus intimitásaival vagy magával a jelentő/jelentett szerepcsapdjával megy

túl mindazon kommunikatív mezőn, melyet a hatvanas évektől a nyilvánosság és a közvélemény a kutatói adatbázisokba szervezni képesek voltak. Nem csupán generatív grammatika, nemcsak kommunikatív állapot vagy pszicholingvisztikai dimenziók belső rétegzettség vonul végig a kötetben, de a rejtett hang, a megfigyelő magánya, a leleplezett mentegetődzése, a sértett büntudata, a rádöbben erőfölénye ugyancsak. Az olvasó nemcsak a múltat idézheti föl a közlések rendszerében vagy saját emlékéanyagában, szülei memoárjában és a kollektív családi élményörökségben elbarangolva időnként, de még a kortárs-mai megfigyelők és gyanúsak körére is visszfényt vet mindez. A Nagy Testvér mindig figyel! S hogy épp ki a nagy tesó, az barátságok, leszármazások, titkos hálózatok és még titkosabb titkosítások körébe-ködébe vész nap mint nap...

Korszakos könyv. S annak, aki emlékezetel vagy a történelem elbeszélhetőségével foglalkozik bármely szinten is, épp oly kardinális mű, mint Esterházy *Javított kiadás*-a vagy Szőnyi Tamás *Nyilván tartottak* kötet. A viselkedés, ha talányos titokban él is tovább, vagy ha szembesülésként mutatkozik, mindezen árnyalt és sötét habzásokat fokozott intenzitással keveri életünkbe. Talán annál is inkább, minél közelebb vagyunk „A harmadik birodalom nyelve” elmúlnak tűnő világához,¹⁵ vagy az illiberálisnak hazudott hars diktatúrák új divatjának visszaszoríthatatlanságához.

¹⁵ lásd főntebb a kiadványunkat nyitó „álvita” (4-34. oldal) egyes hangsúlyait...!

Az egyoldalú kommunikáció emlékezeti forrásai

Román miniszterelnöki ajándék, Ilescu és Nastase személyes gesztusa a Román Információs Hivatal és a volt Securitate anyagaiból válogatott (47 kötetnyi) irategyüttes, mely a Nagy Imre és fogolytársainak leveleit, jegyzeteit, tárgyalásait, kommunikációs kísérleteit, s egyáltalán: a snagovi kényszerelhelyezés időszakában keletkezett írásos forrásokat közli.¹⁶ Az 56-os történések 60. jubileumának közeledtével kézenfekvően meg fognak szaporodni a visszaemlékező, elemző vagy értelmező kiadások, ám talán még ezeknél s a narratívák kínált sokaságánál is beszédesebbek lehetnek maguk a nyersen, de alapos lábjegyzetekkel közreadott eredeti dokumentumok! E kötet (a maga koránt sem épp kicsiny terjedelmével) a szerkesztők negyven oldalas ismertetőjével kezdődik, melyben okadatolt tényeket közölnek, majd Lukács Györgyről készült 1956. novemberi iratot tárnak elénk, s ezt követően már rabjai is lettünk a jelentések jelentéseinek – erre ébredünk rá egyhamar. A *Feljegyzések a beszélgetésekről* fejezet az alaphangot, a *Politikai levelek* blokk a korjelenségeket, a *Politikai jegyzetek* pedig a szereplők „kitörési kísérleteit”, elrablásuknak Lukács Györgyéhez hasonló státuszdiskurzus-jellegét, és a *Függelék* a korabeli szovjet-román-magyar intézkedések kísérleteit pontosítja. Zárul a kötet a „snagovi csoport” tagjainak rövid életrajzával (mintegy húsz oldalon át), majd a Névmutató zárja a kötetet, melyet ekképp letenni nemigen lehet, csakis úgy, ha rögvést a többit, életrajzokat, esszéköteteket, életmű-részleteket, a többoldalú megközelítéshez szükséges újabb dokumentumokat, életút-narratívákat veszünk elő...

Lapozóképes olvasgató lévén azt hihetném, roppant mennyiségű sztori, elbeszélhetetlen zártság és morálfilozofikus rétegzettség, politikai és mentális csalatkozás, meghasonlások és fölfejlések hekatombányi tömege van jelen egy ilyen kötetben, melyekre elég pusztán utalni, s máris mindenki sejti, mit várjon tőle. Ámde ami épp a legizgalmasabb, az nem ebben lakozik. Hanem magában a kommunikációban... – a közlés (levelek, „feliratok”, petíciók, tudósítások, vallomások, segélykérő próbálkozások) lehetőségének és értelmének hitében, a naplóírás vagy levelezés vágyálmában, az elkobzott üzenetek rejtett jelképiségeiben, a monologizáló személyiség reményteljes kapcsolatkeresésében, a magát földadni nem akaró Én túlélési vízióiban. Az elmúlt tíz-húsz esztendőben roppant újszerű, s ezért korszakos divatot teremtő hatású lett a vallomásos mutatkozás, az életút-képekben rejlő át- és kibeszélési „gyógyítás” eszköze, sőt a minderre rátelepülő társadalomtudományi kutatások módszertani érzékenység-változása is. E kötet, noha leginkább „csak” dokumentumkönyv, épp ezt a leküzdhetetlen sokféleséget, az ideák és ideológiák, rejtések és közlések, sugárzások és rejtekezések dinamikáját jele-

¹⁶ *A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában.* Iratok. Összeállította, szerkesztette és bevezette Baráth Magdolna – Sipos Levente. Napvilág Kiadó – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006., 464 oldal.

níti meg – idejemúlhatatlan hitelességgel. Ennél többet könyvtől nehezen, inkább csak értelmezői önmagunktól várhatunk. Avagy a megértő Időtől, mely értelmet ad a titoknak, a rejtélynek és a belátásra épülő fohászoknak...

Identitás és politika – összefonódó történetek

A megértő idők hiánya, vagy a kisebbségi sorsok históriája nemcsak mai napjainkban, hanem a két világháború közötti magyar önazonosság-történelemben is Trianon kulcsfogalmával kapcsolódik össze. A retrospektív felosztások alaptípusa tehát mintegy száz év óta a magyarság létét fenyegető veszélyek narratívája, s mellette a kisebbségekre leselkedő kiszolgáltatottság impressziója. E két dimenziót tagolja belülről is (nemcsak a politikai történések és ideológiai rábeszéléskultúra mentén) a kisebbségi magyarság megmaradás-esélyének reménytelen perspektívája – nemcsak a budapesti „nagypolitikák”, hanem a határokon túlra került kisebbségek önelbeszélése szempontjából elbeszélve. Egy Gábor, kinek kisebbségtudományi munkáit újabb időkben egyre sorjázó monografikus feldolgozásmód jellemzi a politikatörténet elbeszélés és levéltárilag is igazolható szféráiról, legújabb kötetében az egyén mint politikai szereplő, s a kisebbség, mint adott önazonosság letéteményese intim viszonyrendszerét taglalja az etnicitás per-

spektívájából.¹⁷ Mégpedig nem is „puszta” elméleti síkon, nem teoretikus magasságokból, hanem sok könyvtárnyi szakirodalom és levéltári dokumentum-feltárás mellett amaz izgalmas élményközösségben is megmerítkezve, ahol maga a kisebbségi közérzet, harcképesség vagy traumatikus múltkép még mindig intenzív hatással van jelen.

Persze, monografikus igényű történeti munkát nem az oldalszámokkal mérícskél az olvasó (e kötetnek csak jegyzet- és bibliográfiai anyaga félszáz oldal! meg még tízszer annyi maga a mű!), s nem is pusztán a hivatkozott szakapparátus benne rejlő képleteit értékeli körvonalakként... Hanem épp azt, ami „efölött”, a teorikus és kontextuális szinten mutatkozik, amit a szerzői közlés továbbgondolásra szán, ami vitatnivalót ad, továbbépít, elmerengésre és rákeresésre készítet vagy opponálási felületet kínál. Egy összegző értékű áttekintő műve ebből az aspektusból is rendkívüli, „a meg nem értett Trianon” felfogástörténeti vitájában is súlyos produktum. Ez ugyanis nem csupán válságtudat és hanyatlástörténeti kérdéskör, hanem aktuálisan kortárs új világképek alapja, revíziós igények ürügye, helyzettudatok kerete, viselkedés- és felfogásmódok tüköre is: „a magyar önazonosságot fenyegető veszélyeket taglalják, a kisebbségek elnemzetlenítésére törekvő többségekre és

¹⁷ *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2015., 556 oldal.

kiszolgáltatott magyarokra osztva a szereplőket” (12-22. old.). A „nemzeti egység képzete”, a területi visszacsatolás vágya és igénye, propagandája és máig ható ideológiai restriktív eszmeképzete azóta is bőszen szolgálja a „megszüntetett nemzeti egység helyreállításának” teóriáját. Ugyanakkor az elcsatolt területek lakói, lakópolgárai épp a közigazgatás, a magyarországitól gyökeresen eltérő román vagy dél-szlovákiai polgári jogi egyenlőségben korlátozottak is az állandó panasz tárgyaként és a helyi közszellem külső erővel megtörténő csorbításaként élhették át a változásokat, a visszacsatolt régiók népességének önazonosság-keresési játszmái pedig épp a „magyarságértelmezések” terén több szinten is szembefordultak területi hatóságokkal, sajtóval, pártpolitikákkal és kizárási-elhatárolási gyakorlatokkal, melyek az 1930 vagy messzebb, az 1940-es évek nemzetfenntartási kérdéseit is érintik utóbb. A kötet ezért „a magyar nemzetértelmezés számára” és ebben játszott kisebbségi szerepének az identitáspolitikák változása számára megerősödő esélyeit keresi, nem titkoltan azzal a végcélal, kimutatni „végül mit árul el mindez magáról a (magyar) nemzetről?” (11-13. old.).

Az identitáspolitika és a mindennapok viszonya képezi a kölcsönhatások tetten érésének kérdéskörét, melyek „a kisebbségi elitek számára a sok más tevékenységnél a véleménynyilvánítás szempontjából szabadabb politikai szervezkedés, az egyesületi élet és a sajtó” szerepének elsődleges eszközeit foglalja magába. S mert akkoriban „Budapestnek lehetett a legnagyobb identitáspolitikai mozgásteret...”, az utódállami kormányzatok viszont a nemzetépítés teljes eszköztárát felvonultathatták” – mindezzel váratlan kihívásokat tettek napirendi kérdéssé, s mind a regionalista, mind a központ által képviselt többségi nemzetfelfogással szembeállították a saját ajánlatok normarendjét. A diszkurzív térben ekképp zajló „öntematizáció kérdése” mi-csoportra és ők-csoportra osztotta, külső határok által meghatározottá tette a belső történéseket, az aktivitást felmutató egyének és narratívák küzdőképességét is. A két világháború közötti eszmétörténet ekképen bemutatása, nagyívű kompozíciója politikatörténeti konkrétumok kinagyítását igényli, s ezt Egry aprólékos gonddal végzi el struktúra-elemzési szempontból, majd teszi annak alapjává, hogy „a politika, az állam és a mindennapok, a különböző társadalmi terek és társadalmi szférák” viszonyát, összefonódó és kölcsönhatásokból folytonosan táplálkozó egyensúlyi állapotait megjelenítse, eszmétörténeti vonatkozásokba emelje át és az etnicitás társadalmi különbségek létrehozásában, megjelenítésében észlelhető „esszencialista értelmezését... lényegében az önazonosság egyéni gyakorlatának” tekinthető egyik lehetséges esetét kapcsolja össze az identitáspolitikákkal, a „mindennapi etnicitás” felfogáshistóriájával (17-21, 25-43. oldal). A viszonyrendszerek, nemzeti közömbösség és etnikai én-képek, a nemzetépítő identitás-diskurzusok kis és nagy országok közötti játszmáit, a közelség és távolság elméleti problémáit, nemzeti katasztrófák

hatására átforduló sztereotípiarendszerét, új nemzedékek és érdektörekvések minézisét követi egy újabb fejezetben, nemzetiségi és nemzeti utak eltávolodását, totális államok (fasizmusok és náciizmusok) megnyilvánulásait, „egy nemzet és két szellem” uralmának veszélyeit taglalja egy következőben (47-213. old.). A kötet alaptónusának, a már így is könyvnyi bevezető csupán hangnemi meghatározója ez az elméleti rész, mely megkönnyíti a harmincas évek szakpolitikai stratégiái között az értelmiségi körök mozgásainak, belső dinamikáinak finomhangolt leírását, megalapozza a fiatal kisebbségi magyarok és a redukált Magyarország „határőreinek, határátlépőinek és úti élményeinek” részletrajzát, hogy utóbb az alternatív valóságok „Prokrusztész-ágyba” kényszerített etnikai kiterjeszkedését, egyén és állam eltérő, de szükségképpen összefonódó kiszolgáltatottsági képleteit végigkövesse az irredenta szellemiség, a szolidaritások és lojalitások, a nyelv és az önazonossági labirintusba kerülő életstratégiák, a megértés kényszereit vagy határait tudomásul vevő mozgolódások végvidékein és anyországi verzióiban (219-353. old.). A könyv hónapokra témát adó olvasmányként a harmadik részben, a mindennapok megértés-határain zajló csatározások végvidékein zajló küzdéstípusokban (pl. beszédmódok, hivatalok szóhasználata, bíraskodási gyakorlat, ünnepek tónusai, nyelvi stratégiák és cselek, szórakozási módok és új kultuszok, ideálok és csakazértis-mássá-

gok, népszámlálási vagy választási viselkedésmódok, „árulás” és „renegátok” jelenlétének) megannyi tónusát, variánsát, az uralomváltásokkal együtt járó identitás-cserék mindennapi rutinjait veszi sorra az államilag kijelölt és az etnicitás révén csakazértis más hovátartozás-technikák közegében, hosszú időtávban mérhető és szinte mindmáig ható mélystruktúráként értelmezhetőséggel számolva (357-470. old.). A záró fejezet a Trianon után (vagy nélkül) ható traumák, közömbösségek, helyi és „magas” kisebbségpolitikai csörték, térségi-regionális szabadságigények felé, a „traumák és gyógyítóik” vállalásának ideológiatörténeti szisztémái felé tesz kitérőt, a revíziós politika és a megértésmódok határait lekövetve, a nemzeti mozgósítottság évtizedeken át tartó görcsének autoriter rendszer és még autoriterebb megoldások felé sodródásának összképét adva, végső kicsengésében nem csupán a „múlt-történeti” összefonódások összképével, hanem a (rémültnivaló vagy épp lelkesítő, de napjaink tudattartalmait is meghatározó traumatizálásnak félelmetes esélyeit is megrajzoló) analógiákkal. A trianoni „trauma egyik lehetséges felfogása alapvetően egyéni és társadalom-lélektani jellegű, személyes élményeken és tapasztalatokon nyugszik, amelyek attól lehetnek kollektívek, hogy egyként érintik egy-egy csoport tagjait. Tünete általában az elhallgatás, tabusítás, feloldása pedig az eseményről történő beszéd lehet. Ebből következően amennyiben a trianoni trauma minden

magyar személyes tapasztalata, mai formájában pedig ennek átörökítettsége, a fogalom lényegében homogén tapasztalatokat feltételez határon innen és túl” – ez azonban épp a mű egészében bemutatott változatok, a mindennapok felől tekintve esősen túlzó beállítás, egészében „az ún. kulturális trauma kategóriájába tartozik” (485. old.), megfosztva épp az egyéni tónusoktól, a nemzet mint képzelt közösség „önelképzeltségétől”, s eredőjeként annak is, hogy érvényes társadalmi tapasztalatnak fogadják el akkor is, ha sokszor még valóságosnak sem kell lennie a mögé vetített tapasztalat-históriának. A szilárd kollektív azonosságtudat e szimplifikált, a váratlan és felfoghatatlan helyzeteket traumatizáló tüneményeknek beállító identitás-stratégiája „nem is a közösség anyagi vagy viselkedésbeli stabilitásának megszűnését jelenti, hanem a szilárd kollektív önazonosság által felkínált értelmezési keretek válnak hirtelen érvénytelenné, így pedig az egyének biztonságérzetét sem képesek alátámasztani” (486. old.). Éppen ezekből fakad, hogy a trauma „az alapvetően különböző cselekvési képességgel rendelkező szereplők harca is az értelmezésért, illetve az új, immár kollektív önazonosságon belüli traumát is tételező értelmezési keretek kialakításáért” (u.o.). Mindezen társadalmi drámák folyamata, belső igénye és átélt szerepviselkedési stratégiái, a véletlenszerű és rögtönzött válaszok vagy a mentális tradíciókba kapaszkodó „érvényességek” átfogó következményévé váló kulturális trauma „sok szempontból véletlenszerű események átfogó következményévé” válik – egy valóságos Trianon nélküli Trianonná... (490. old.).

A „politikán túli mindennapok” és az önazonosság keresésének konvencionális vagy rögtönzött stratégiák ily kimerítő bemutatása valóban meghatározóvá, az interpretációs megoldások és sérelmi elbeszélésmódok kritikai felülbírálatának kulcsfontosságú opuszává teszi e kötetet. Már csak azért is, mert a hanyatlás- és építkezéstörténetek nem csupán „kismagyar” nagy „nagy magyar” dimenziók között, hanem – korántsem meleslegesen – európai dimenziókban is hosszú távon ható folyamatok mintázataként érvényesülnek önképeink, nemzettudatunk és európaiságunk megannyi kiterjedésében.

„Brüsszeli dzsungel” avagy euroszkeptikus cibálódások

A „meg nem értett Trianon” kérdése ugyanakkor nemcsak magyarok lakta vidéken, hanem mindenütt másutt is hasonló kérdésekben mutatkozik. Tuka Ágnes kötete mind bevezetőjében, mind egész szellemiségében korszakos igénynek kíván megfelelni.¹⁸ Ennek felületes tesztje lehetne annyi: az elmúlt tíz-tizenöt év egyik legkurrensebb tematikájáról, a hazai (és nemzetközi, azon belül természetesen, de nemcsak: európai) politikatudományt foglalkoztató tematikáról van szó, az Unio jelenségének egészét veszi

¹⁸ Tuka Ágnes 2009 *Az Európai Uniónk színe és fonákja*. IDRResearch Kft./ Publikon Kiadó, Pécs, 264 oldal http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0050_08_tuka_agnes/adatok.html

fókuszpontba. Mint azt a felhangoló fejezet is megnyugtatóan deklarálja: az uniós tematika jócskán túlírt. Tény, hogy a hasonló vagy azonos tematikájú könyvekkel Rajnát lehet rekeszteni, áradás idején, hála az uniós propaganda-gépezetnek – tehát aki el nem szalad, tele puttonnyal cammoghat tova, ha véletlenül érdeklődést mutat bármely EU-s témakör iránt, annyi a tájékoztató kiadvány, amit azonnal rásóznak, ha kell, ha nem. Emiatt az e témakörben járatos kutató első reflexiója aligha lehet más, mint kételkedő óvatosság: jól jár-e akkor, ha érdeklődést mutat az uniós színekben pompázó és e színeket címben is ígéretető kötet iránt.

A kötet olvastán – és a Szerző ismeretében – azonban megerősödik és megalakulttá válik a könyv alapkérdései iránti kíváncsiság. Eligazítást kínál (az Általa) „brüsszeli dzsungelnek” nevezett milióban, az Európai Parlament működésének problematikusabb és reprezentáltabb szféráiban, érintve az európai identitást, az uniós állampolgárság sok vitát kiváltó tematikáját, taglalva a demokratikus rendszerek deficitjeinek sorskérdéseit, az euro-választási szisztémát, a magyar csatlakozás előzményeit és a bejutott képviselők viselt feladatköreinek történetét is, továbbá egy sereg egyéb részkérdést. E „formális” vagy európai integrációs tematikákba illeszkedő kérdések mentén is roppant kiadós szakirodalom látott napvilágot (a hivatkozott forrásjegyzék és jegyzetanyag nem véletlenül az egész kötet egyhatoda!), így

még a tartalomjegyzékbe vagy a záró fejezetekbe belelapozás esetén is feladhatná az olvasó a lelkes érdeklődést, mondván: látott már ilyesmit, nem is keveset. De ennél azért mégiscsak izgalmasabb a földolgozás, nem beszélve arról, hogy a ténylegesen mai napjainkat (2016 március vége) meghatározó brüsszeli alapkérdések új fókuszba kerültek a migrációs paradigma és a brüsszeli merényletek napjai óta.

Még az első fejezet, melyben a jártasabbakat óva inti a szerző az uniós intézményeket bemutató fejezet elolvasásától, ugyancsak hozzájárul a fenntartásokkal lapozgatott könyv iránti érdektelenséghez. Az „Évszázadok ábrándjai” alcímen megkezdett europeizálódási sodrás megannyi történeti részletével és folyamat-ábrájával azonban (egészen Jean Monnet-ig) mint árnyalt eszköztár érzékeny fölhasználása okoz meglepetést, mellyel alig érzékelhetően fölvezeti az euroszeptikus rálátások és szakkritikák elméleteihez az addigra már érdeklődővé varázsolt olvasót. A címbe is beékelte „fonákságok” trendjeinek, irányzatainak mustrájával pedig – innentől bizony mondhatni – egyenesen a hűvös mélyvízbe ránt, ahonnan már csak evickélve lehet a kötet végéig elúszni. Az euroszepticismus évtizedének főbb irányzatait ismeretve már jó arányérzékkel vezet be abba az „euro-övezetbe” (és mintegy ráadás-képpen: a kortárs politikatudományt az új tematika kihívásaira választ kereső szférájának fölidézésével), amely a tudományterület integráció-problematikáját vetíti a

belátások horizontjára. Ettől kezdve a kötet roppant gazdagsággal és irigyelnivaló aprólékossággal reflektál a szaktudományi érdeklődés rendkívül eltérő, csoportokba-táborokba szerveződő válaszáira, melyek a fonáságok terén ténylegesen nóvumok, s ha olykor mintegy „megválaszolt” kérdéseknek tekinthetők is, mindig marad új és próbára tevő problematika, melyre még további spot-fényeket bocsát egészen a kötetvégi „Záró gondolatok”-ig, melyeket röviden a változás állandóságával és az értékek stabilizálódásának programosságával indít. Itt visszatekintően és időben előrejelzően a meg nem válaszolt (mert folytonosan újraéledő, mindig kihívásokkal és elrendezhető konfliktusokkal teli) integrációs struktúrák nyűgjeit szemlézi tagállami érdekérvényesítési szempontból, egészen odáig, hogy a „pro-európai” társadalmak, az európainak nevezett értékek védelme és a szociálisan igazságos, de gazdaságilag erős Európa képviselésében ide idézett Giddens nyomán e „különleges együttműködés” politikatudományi kérdéseinek további elemzését nevezi az elkövetkező évek és évtizedek „fő feladatának”.

A kötet mintegy textuális egynegyede „Magyarország és az Európai Unió” fejezetet tartalmazza, amely látszatra „lerágott csont” ugyan, de talán ekként még senki sem tekintette át a politológiai szakirodalomban. Kár, hogy ez egynegyed rész háromnegyede a teljes jogú magyar tagság történeti előzményeinek áttekintését tartalmazza, és a (számunkra talán legizgalmasabb) pártpolitikai csatározások, képviseleti lobbizások, politikai stratégiai aspirációk ismertetése a kisebbik hányadává zsugorodik össze. Tény, hogy a Szerző más munkáiban, oktatásban is használt forrástanulmányaiban ezek a részkérdések is rendre terítékre kerülnek, de az olvasónak itt (minden túlszkeptikus túlbeszéléstől óvakodva is) érdemes észrevételeznie, hogy noha a kötet 2009-es dátummal jelent meg, a szinte vezérfonalként használt tanulság – a folytonos változás mint kulcsmeghatározó tünemény – dacára az összes felhasznált szakirodalom csupán egyötöde-egynegyede későbbi, mint a 2005-ös kulcsév. Tény ugyanakkor, hogy ez nem elavultságot tükröz a kötet szellemiségében, hanem a megérlelődött, kontextusaiba beilleszkedett, stabilizálódott európai tudást és szaktudományos nézőpontokat reprezentálja, viszont kiegészítésül (nem utolsósorban a szakemberek és diákok számára) utalja az egyre hódítóbb internetes felületeket, melyekből *a legfrissebbeket is* jegyzetben közli, méghozzá igen jelentős mennyiségben, tükrözve ezáltal is a szaktudományi kommunikáció és az uniós tájékoztatás világnyilvánosság felé nyílását, az elektronikus tájékoztató világhódító útvonalait is.

A kötet törzsfejezetei, s köztük is kiemelten az európai identitás előzményeit, (vallási, ideológiai, gazdasági, pénzügyi, politikai, regionalizációs és nemzetközi kapcsolati) tartalmait áttekintő blokk kifejezetten fontos alapmunkává teszi az opusz egészét. Az áttekintés minden gazdagsága ellenére a „nagyotálós” fókusz ugyanakkor látványosan leszűkített. Nem kérdés, hogy ugyanezt a tematikát mondjuk a román vagy a szlovén

szakirodalom egészen más geopolitikai, financiális-stratégiai, szomszédság-ideológiai vagy képviselő-politológiai alapon szemlélné. Ezek teljesség-értékű felölelése nyilván nem lehetett a Szerző és a kötet célja. Izgalmasnak tartanám ugyanakkor, ha legalább a „visegrádiak” euro-zóna fel fogását, a poszt-socialista térség lehetséges és tényleges partnerkapcsolati dilemmáit, az Unióban konfliktus-potenciálok formájában kezelt tematikákat (kisebbségi, bankpolitikai, partnerkapcsolat-szerveződési, pénzügypolitikai, pártstratégiai, civiltársadalmi, hitelképességi, ökopolitikai, migrációs, stb. ügyeket) besorolná az Unió szerveződésének, stabilizálódásának, bővülésének fonákságaihoz tartozó tematikák közé. E téren például a volt szovjet övezet országainak, „nemzet”állami stratégiáinak, kooperációs trendjeinek vagy ezek lehetetlenségeinek dimenzióit nemcsak mi/itthon tartjuk fontosnak, hanem az uniós képviselőtől a soros elnökség várható következményeiig még megannyi uniós tagország teszi politikai napirendje részévé. Vagyis – engedjék meg az olvasónak a képtelen túlzás említése, akkor is, ha akár egy vagy több új kötetet igényelne ezek érintőleges lajstroma is...! – azt sugallom, a könyv bármikori olvasóinak lehessen kitekintése a földrajzi környezet, a politikai zóna egészének változó magatartásmódjaira és értékszempontjaik józanságának vagy képtelenségeinek föl-mérésére.

E kérdéshez kapcsolnám végül a kötet anyagából hiányzó másfajta utalás-dimen-

ziók kérdését. Egy recenziós olvasatnak nem kell okvetlenül fejbekólintónak lennie, sem „túlokosnak” vagy felülnézetien lekezelőnek... De a könyv anyagából hiányzik olyan aspektus, amely az uniós kérdéseket egy még tágabb, még mélyebben Európába gyökerezett, s ezért még sokkal rétegzettebben problematikus összefüggésrendben jeleníti meg. Fontosabb lenne, hogy ezeket az óvatosan szkeptikus, tudományosan hipotetikus általánosságokat ne elsősorban az integrációt igénylő szakirodalommal törekedjen alátámasztani a Szerző, hanem a politikai kultúrák, európai pártszövetségi stratégiák, mentalitás-történeti tradíciók mélyebb közegébe ágyazva! (Úgy, ahogyan az identitás-fejezetnél megkezdte!). Nem látom itt azt a fajta, neméppen mozgalmi vagy pártpolitikai, hanem kultúra-orientált, de súlyosan európai szemléletmódot reprezentálni, aminek hangadó képviselője például Marc Abelès, aki az állam és az Unió politikai antropológiai elemzését hozta (éppen a francia és ezáltal az európai) szakirodalomba. Sem Ulrich Beck kozmopolitizmus-tematikáját, a spanyol, olasz vagy akár görög szakirodalmat, mely az integráció mint entitás iránti kritikájától hangos. Hasonlóképpen a politikai kultúra, a szociálpszichológia vagy a politikai magatartáskutatás és politikai szocializáció-elemzés olyan jeles képviselőit sem találtam meg a könyvben, akiknek még a magyar szaktudományra is hatása volt (hadd utaljak itt Dominique Schnapper, Edgar Morin, Michel Maffesoli, Annick Percheron e témakörhöz közel

eső munkásságára). Óvakodnék itt túlokoskodni-túljátszani a kritikus olvasói aspektust, ugyanakkor mégsem könnyen állom meg, hogy ne szóljak arról, amit magam is a (főként kisebbségtudományi aspektusú EU-tanulmányaimban) a francia szakirodalom révén érhettem meg az Euro-policy-k terén belül. Dícséretesnek mondanám a kötet Szerzőjének francia orientációját, mely korszakunk szaktudományi ismereteinek háttéréből nagyon-nagyon hiányzik, s itt megannyi fontos forrásmű révén bekerülhet a szemlélet-gazdagító oktatási-gondolkodási kontextusokba is, szemben a szaktudomány moccanthatatlanul stabilizálódott angol forráshivatkozásaival! Ugyanakkor sajnálnám, ha a mind súlyosabbnak tetsző német EU-policyk kimaradnának (legalább a szakirodalmi mutatóból), ha a „másik partról” Európát lesni nem rest amerikaiak szempontjai totálisan hiányoznának, ha az uniós belső csatározások (és „fonákságok”) rejtélyes ügyleteiről szóló (akár csak magyar) kötetek (példaképpen Kéglér Ádám érdekvényesítési technikákat és lobbiképességeket gazdagon fölvonultató munkái, vagy Kiss Balázs politikai marketing-szempontú elemzései) éppúgy kimaradnának az utalható források közül, mint az európai civil társadalmak önszervező anti-integrációs aspirációja, az európai zöldek és a „globkrit” törekvések tónusai – vagyis ha teljességgel feledésbe mennének akár az Unióba be-nem-csatlakozott, akár a még kimaradt vagy a kétkedőket képviselő országok-népek-régiók oppozíciós szempontjai, ehelyett mintegy „leesnének” a kötet színeket és fonákokat felmutató horizontjáról.

A recenzens itt kénytelen visszavonulni, s mélyen elnézést kérni azért, hogy a kötet olvastán nekiáll a „saját európai integrációs kötetét” megírni, más szakirodalmak és más teóriák mentén...! Tudván tudva, hogy a fölhasznált, igazolásként fölvonultatott, inspirálóan ható szakmunkák akár ugyanazon köre is más-más olvasatot kínálhat, s épp ez az, amitől a szaktudomány tudomány tud maradni (vagy szakma), végszóként csupán megerősíthetem a témakörrel másfél évtizede elmélyülten foglalkozó Szerző záró gondolatait: az Unio pártolása és cibálása, a hódolás és a kritizálás korszakai még vagy fél/egy évszázadig nem fognak véget érni, s ennek komolyanvétele nem hitványságra szaktudományunknak, hanem előnye, amelynek érzékítése, bemutatása, követésre felkínálása gazdagon megtörtént a kötetben, ezzel lehetővé téve, hogy egyetemi politikatudományi, társadalomtudományi doktori vagy akár tanárképzésben, szakpolitikai oktatásban alkalmas kézikönyvként, problémafelvető és kihívás-hordozó elméleti forrásmunkaként hathasson.

A szakrális, a politikai és a közgondolkodási folyamatok ekként igen szétterjedő tematikájú, megannyi kortárs és történeti részkérdést szemügyre vevő munkái semmiképpen sem összegezhetőek persze egyedi forrásmunkák, tematikus választások egyedi elemei-

ben – sokkal inkább a hosszú időtávon is ható kultúraközi helycserék, szerepátélések, határtudatosítások, avagy végül is az értelemkeresés esélyeinek perspektívájából. Vagy ha már innen szemlélve sem, akkor talán majd a soron lévő olvasmányokkal kiegészülve mégiscsak ekként... De ez már legyen egy következő szám anyaga, itt véget vetünk az Olvasó szenvedéseinek, hogy ez olvasónapló ily hosszas és kusza volta mégse hasson pusztán csak lehangozásként...